

17.50

6 18637372

ผู้อำนวยการการวิจัย

DS572
7227 9
2553

ห้ามตีพิมพ์

บทความวิจัย

ชาวต่างชาติกับกฎหมายและระเบียบสังคมไทยในสมัยอยุธยา
กรณีศึกษา หมู่บ้านฮอลันดา

(Foreigners and Thai Law and Order during the Ayutthaya Period:
The Case of the Dutch Settlement)

โดย

ภาวรรณ เรืองศิลป์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มิถุนายน 2553

บทความวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากคณะกรรมการส่งเสริมผลงานวิจัย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นครแห่งนี้ (กรุงศรีอยุธยา) ด้วยเหตุที่มีการติดต่อค้าขายอย่างมาก เป็นที่พักอาศัยของชนหลายชาติ เช่น ชาวอินเดีย ชาวเอเชียที่มาจากทางตะวันตกกว่านั้น ชาวยุโรป ชาวมัวร์ และพ่อค้าคริสเตียน

โยสต์ สชมาเท่น (Joost Schouten) ค.ศ. 1636¹

1. การศึกษาสถานะทางกฎหมายของชาวต่างชาติในสมัยอยุธยาและความสำคัญของเอกสารฮอลันดา

ในฐานะที่เป็นเมืองหลวงและเมืองการค้า โดยมีบางกอกและมะริดเป็นเมืองท่ารองรับอยู่ใกล้ทะเล และมีหัวเมืองภายใน เช่น พิษณุโลก ไคราช ไร่รวบรวมสินค้าจากภายในภาคพื้นทวีป ตั้งแต่แรกก่อตั้งเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 14/ต้นพุทธศตวรรษที่ 19 กรุงศรีอยุธยาได้กลายเป็นทั้งศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง การทหาร และทางเศรษฐกิจที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในความเป็นอาณาจักรของชนชาติไทยที่ยาวนานถึงสี่ร้อยกว่าปี ลักษณะเด่นประการหนึ่งของอยุธยาคือ ความที่ประกอบด้วยประชากรหลากหลายชนชาติ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์นี้เป็นที่กล่าวขานในเอกสารร่วมสมัยต่างๆ ดังเช่นในงานเขียนของพ่อค้าชาวฮอลันดา โยสต์ สชมาเท่น ที่ยกมาข้างต้น

ประเภทของชาวต่างชาติที่อยู่ในอยุธยาที่สะท้อนถึงสถานะทางการเมืองและเศรษฐกิจของอาณาจักร ชาวต่างชาติจำนวนมากเข้ามาอาศัยอยู่ในและรอบพระนครมีทั้งที่เป็นเชลยสงคราม หรือผู้ลี้ภัยจากสงครามหรือการแบ่งแยกทางศาสนาในบ้านเกิดของตน บ้างก็เข้ามารับใช้ราชสำนักอยุธยาในฐานะทหารรับจ้าง หรือผู้ชำนาญการด้านต่างๆ อีกทั้งนโยบายต่างประเทศของอยุธยาที่ให้ความสำคัญกับการค้าและเน้นการมีขันติธรรมต่อประชาชนและวัฒนธรรมต่างชาติเป็นสิ่งดึงดูดผู้คนจากภายนอกให้มาค้าขายหรือตั้งถิ่นฐาน รวมทั้งมาเผยแผ่ศาสนาอื่น การที่ชาวต่างชาตินำเอา

¹ "This city [Ayutthaya], by reason of its great traffick, is frequented by several Nations, as the *Indians*, the more *Western Asiaticks*, *European[s]*, *Moors*, and *Christian Merchants*."

Joost Schouten ใน François Caron and Joost Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam*, translated by Roger Manley, edited and commented by C.R. Boxer (London: Argonaut Press, 1935), p. 108. หลังจากนั้นใช้เป็น Schouten, 'Description of Siam'. ชาวมัวร์ในเอกสารฮอลันดารวมความหมายถึงมุสลิมที่มาจากอินเดีย เปอร์เซีย หรือออคโคมัน ส่วนพ่อค้าคริสเตียนที่ไม่ใช่ชาวยุโรปคงจะหมายถึงชาวอาร์เมเนีย

ประเพณี ความเชื่อ รูปแบบการดำเนินชีวิต และวิถีการประกอบอาชีพของตนเข้ามาย่อมมีผลกระทบต่อชาวไทยและประชากรกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นมานานแล้ว และทำให้อยุธยากลายเป็นส่วนหนึ่งของกระแสการอพยพย้ายถิ่นและการก่อตัวของสังคมนานาชาติที่กำลังเติบโตในบริบทโลกในขณะนั้น

งานศึกษากฎหมายไทยและภาษาต่างประเทศจำนวนไม่น้อยได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนของอยุธยากับชาวต่างชาติ ในด้านการค้า การเมือง การทูต และวัฒนธรรม ตั้งแต่การเผยแผ่ศาสนาจนถึงการรับหรือแลกเปลี่ยนความรู้และเทคโนโลยี ซึ่งผลของการศึกษาได้ทำให้เห็นภาพการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรไทยกับโลกที่ขยายตัวเชื่อมต่อกันมากขึ้นทุกที อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ในเชิงกฎหมายที่ว่าด้วยขอบเขตของสิทธิและหน้าที่ที่รัฐและประชาชนของอยุธยากับชาวต่างชาติมีต่อกันยังปรากฏน้อยมาก คำถามยังมีอยู่ว่าการเข้ามาอยู่อาศัยของชาวต่างชาติมีผลกระทบต่อกฎหมายและระเบียบสังคมของอยุธยาอย่างไร และกฎหมายและระเบียบสังคมของอาณาจักรไทยมีผลต่อชาวต่างชาติที่เข้ามาอย่างไร

ปัญหาหลักของการศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ทางกฎหมายระหว่างอยุธยาและชาวต่างชาติ คือ การขาดแคลนเอกสารชั้นต้น² ซึ่งเป็นปัญหา ร่วมของการศึกษากฎหมายไทยสมัยอยุธยา กฎหมายตราสามดวงถูกตราขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1805/พ.ศ. 2348 ในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งผู้สร้างกล่าวว่าเป็นการประมวลจากกฎหมายสมัยอยุธยา ก็ไม่ได้กล่าวถึงชาวต่างชาติมากนัก อีกทั้งยังมีปัญหาว่าอาจจะถูกดัดแปลงให้ตอบสนองความต้องการของชนชั้นนำทางการเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งจะทำให้ขาดความเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่จะนำไปใช้ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา การศึกษากฎหมายและการรักษาระเบียบสังคมที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติในสมัยอยุธยาจึงต้องอาศัยการศึกษาเพิ่มเติมจากหลักฐานต่างชาติเป็นอย่างมาก

งานสำคัญสองชิ้นที่ศึกษาสถานะทางกฎหมายของชาวต่างชาติในอยุธยาโดยตรง ได้แก่ งานเขียน โดยนักประวัติศาสตร์กฎหมายไทยชาวฝรั่งเศส โรแบร์ต แลงกาต์ (Robert Lingat) ว่าด้วยสถานะภาพของชาวต่างชาติในอาณาจักรอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 (เขียนเมื่อ ค.ศ. 1958/พ.ศ. 2501) โดยศึกษาจากสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ค.ศ. 1685/พ.ศ. 2228 และ ค.ศ. 1687/พ.ศ. 2230³ และบทความของมานพ ดาวรัตน์สกุล (พ.ศ. 2542/ค.ศ. 1999)⁴ ที่เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลจากกฎหมาย

² โครงการวิจัยหรืออาวุโส “กฎหมายตราสามดวง ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” (พ.ศ. 2545-2548) ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) ได้ผลิตงานวิจัยและองค์ความรู้ใหม่จำนวนมาก แต่ยังไม่ม้งานวิจัยที่ว่าด้วยชาวต่างชาติในกฎหมายตราสามดวง

³ Robert Lingat, 'La condition des étrangers au Siam au XVIIe siècle', in John Gilissen (ed.), *Recueils de la Société Jean Bodin, Vol. 9, L'étranger* (Bruxelles: Editions de la librairie encyclopédique, 1958): 255-66.

⁴ มานพ ดาวรัตน์สกุล, “กฎหมายเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยอยุธยา”, *วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์* 21 (2542): 96-112.

ตราสามดวง ซึ่งนำมาผู้ซื้อสรุปที่ว่าในสายคาของกฎหมายอยุธยาว่าชาวต่างชาติพึงถูกจับตามองอย่างใกล้ชิด และว่ากฎหมายไทยสมัยนั้นปฏิบัติต่อชาวต่างชาติเสมอเหมือนชาวพื้นเมือง ซึ่งขัดแย้งกับงานที่เก่าแก่กว่าของ ร. แลงการ์ด (ตีพิมพ์เป็นภาษาฝรั่งเศสในวารสารวิชาการสัญชาติเบลเยียม) ซึ่งให้เห็นถึงการที่ราชสำนักไทยให้สิทธิพิเศษแก่ชาวฝรั่งเศสและคนในสังกัด งานสองชิ้นนี้ใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ต่างกัน โดยฝ่ายหนึ่งใช้เอกสารต่างชาติ (ฝรั่งเศส) ที่ผูกติดกับบริบทเฉพาะ และอีกฝ่ายหนึ่งใช้เอกสารพื้นเมือง (ไทย) ที่ไม่ระบุกรอบเวลาที่ชัดเจน เอกสารทั้งสองและการตีความที่อยู่บนพื้นฐานของการใช้เอกสารดังกล่าวมีข้อจำกัดบางประการ ดังที่จะอธิบายต่อไปในหลายแห่งในบทความวิจัยนี้

เพื่อที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนของอยุธยากับชาวต่างชาติในด้านกฎหมายและการรักษาระเบียบสังคม ผู้วิจัยเลือกศึกษากรณีของ “หมู่บ้านฮอลันดา” ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเกาะพระนคร นิคมดังกล่าวประกอบด้วยกลุ่มคนหลักๆ ของชุมชนที่แบ่งได้ตามที่มา ดังนี้คือ (1) ลูกจ้างชาวฮอลันดา (ดัตช์) และชาวยุโรปอื่นๆ ของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (The Dutch East India Company) หรือในชื่อย่อจากชื่อเต็มภาษาดัตช์ว่า วิโอซี (VOC—Verenigde Oost-Indische Compagnie) รวมถึงชาวฮอลันดาและชาวยุโรปอื่นๆ ที่อาจเป็นอดีตลูกจ้างบริษัทหรือมิใช่ลูกจ้างบริษัทแต่อาศัยอยู่ในเขตหมู่บ้าน ซึ่งคนเหล่านี้มักมีสถานภาพเป็น “ชนเสรี” (freeburghers) (2) ลูกผสมระหว่างบิดาที่เป็นลูกจ้างบริษัทชาวยุโรปหรือชาวฮอลันดาหรือชาวยุโรปที่อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบทางกฎหมายของบริษัทฯ กับมารดาที่เป็นคนพื้นเมือง และ (3) ชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ถือว่าเป็นเขตความรับผิดชอบของบริษัทฯ ในอยุธยา

การเลือกกรณีศึกษาหมู่บ้านฮอลันดามีเหตุผลดังต่อไปนี้ *ประการแรก* ลูกจ้างบริษัทวิโอซีเป็นกลุ่มชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ในอยุธยาเป็นระยะเวลานานอย่างต่อเนื่อง คนเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคนพื้นเมือง จนเกิดพัฒนาการเป็นชุมชนที่มีการดูแลจัดระเบียบตนเองตามกฎหมายและระเบียบที่เป็นการประนีประนอมระหว่างแบบแผนปฏิบัติของตนเองกับแบบแผนของอยุธยา *ประการที่สอง* บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ซึ่งเข้ามาตั้งสถานการค้าในอยุธยาตั้งแต่ ค.ศ. 1608/พ.ศ. 2151 ถึง ค.ศ. 1765/พ.ศ. 2308 เป็นองค์กรที่มีการรายงานสถานการณ์อย่างสม่ำเสมอและเก็บเอกสารอย่างเป็นระบบ เอกสารของบริษัทฯ จึงเป็นชุมทรัพย์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อยุธยาที่สำคัญ แม้ว่าการรายงานจะให้ความสนใจกับสถานการณ์การค้าและสภาพทางการเมืองของอยุธยาเป็นเรื่องหลักและการบริหารจัดการหมู่บ้านฮอลันดาเป็นเรื่องรอง แต่เอกสารร่วมสมัยเหล่านี้ก็ทำให้สามารถศึกษาพัฒนาการของชุมชนได้ดีพอควร *ประการที่สาม* ในขณะที่ใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางประชากรพื้นเมือง ลูกจ้างของบริษัทวิโอซีและชาวฮอลันดา/ยุโรปในบังคับของบริษัทฯ มีสถานะพิเศษในระบบกฎหมายไทย กล่าวคือ ได้รับการคุ้มครองด้วยสิทธิพิเศษที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” (extra-territorial rights) ตามที่ระบุในสนธิสัญญาไทย-ฮอลันดา (ฉบับ

แรกลงนามเมื่อ ค.ศ. 1664/พ.ศ. 2207) ซึ่งทำให้พวกเขามีสถานะที่ไม่เพียงแตกต่างจากชาวพื้นเมือง แต่ยังคงแตกต่างจากชาวต่างชาติส่วนใหญ่ในอยุธยาอีกด้วย และประการที่สี่ ผู้แทนของบริษัทฯ ในอยุธยาไม่เพียงแต่มีหน้าที่ดูแลรักษาระเบียบในหมู่ลูกจ้างของตนเท่านั้น แต่ต้องปกครองคนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านฮอลันดาด้วย กล่าวง่าย ๆ คือ ผู้แทนบริษัทชาวฮอลันดาต้องทำหน้าที่เป็น “นาย” ของ “บ้าน” ตามระบบพื้นเมืองด้วย

เอกสารฮอลันดาที่มีความสำคัญต่อการศึกษาระวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาเป็นอย่างยิ่งด้วยเหตุผลหลายประการ เอกสารเหล่านี้เป็นผลผลิตทางภูมิปัญญาของลูกจ้างบริษัทวีไอซีรุ่นแล้วรุ่นเล่าที่เข้ามาในสยาม ดังนั้นจึงเป็นการบันทึกโดยผู้สังเกตการณ์โดยตรง (direct witness) ตัวแทนบริษัทมีภาระที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือ การรายงานสถานการณ์ในพื้นที่ที่ตนประจำอยู่ ให้ครอบคลุมเหตุการณ์และกิจกรรมทั้งหมดที่เกิดขึ้นที่มีหรืออาจมีผลกระทบต่อธุรกิจของบริษัทวีไอซีและชีวิตของลูกจ้างบริษัทในพื้นที่นั้นๆ ดังนั้นรายงานเหล่านี้จึงไม่ได้จำกัดเนื้อหาอยู่เพียงแค่สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการค้าของสยามเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสภาพการเมือง สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ภัยธรรมชาติ โรคระบาด เหตุเพลิงไหม้ ฯลฯ นอกจากนี้ รายงานของบริษัท โดยเฉพาะที่เป็นบันทึกประจำวันจะมีกรอบเวลาที่ค่อนข้างชัดเจนจึงเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการสร้างลำดับทางเวลา (chronology) ของประวัติศาสตร์อยุธยา ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งของเอกสารไทยประเภทพงศาวดาร

เอกสารฮอลันดาที่ใช้ในงานวิจัยนี้มีสามประเภทหลัก คือ (1) สนธิสัญญาระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดากับราชสำนักไทย (2) รายงานของลูกจ้างของบริษัทฯ มีทั้งที่เป็นรายงานใหญ่ประจำปี รายงานพิเศษเฉพาะเรื่อง และบันทึกประจำวัน เขียนโดยหัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทฯ ประจำอยุธยา (opperhoofd ในภาษาดัตช์) หรือผู้ช่วย (assistant ในภาษาดัตช์) รวมถึงรายงานอย่างเป็นทางการที่ลูกจ้างเขียนระหว่างกัน และ (3) งานเขียนแนวชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) หรือพรรณนาการเดินทาง (travel literature หรือ travelogue) โดยลูกจ้างบริษัทซึ่งอาจเขียนขึ้นในฐานะการประมวลข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับอาณาจักรอยุธยาเพื่อนำเสนอต่อผู้บริหารของบริษัทฯ หรือเพื่อตอบสนองความสนใจใคร่รู้เกี่ยวกับโลกตะวันออกของชาวยุโรปร่วมสมัย ซึ่งสัมพันธ์กับอุตสาหกรรมพิมพ์หนังสือที่เติบโตควบคู่กันในยุโรปในขณะนั้น นอกจากการศึกษาเอกสารฮอลันดาเป็นหลักแล้ว ผู้วิจัยจะยังได้ใช้เอกสารไทยและฝรั่งเศสประกอบการศึกษาด้วย

ด้วยการศึกษาผ่านมุมมองของรายงานบริษัทดัตช์อินเดียตะวันออกและงานเขียนโดยลูกจ้างบริษัทฯ ผู้วิจัยต้องการแสดงให้เห็นชีวิตของชาวต่างชาติในอยุธยาที่มีปฏิสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสังคมพื้นเมือง ขณะเดียวกันก็ต้องการแสดงให้เห็นว่ารัฐอยุธยาปกครองชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยอย่างไร และรับมือกับความเป็นนานาชาติของอาณาจักรอย่างไร โดยเฉพาะในทางกฎหมายและการรักษา ระเบียบสังคม

2. บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา: ความเป็นมาและบทบาทในเอเชีย

บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาหรือวีโอซีก่อตั้งเมื่อ ค.ศ. 1602 /พ.ศ. 2145 ในขณะที่ชาดียวโรปกำลังแข่งขันกันพัฒนาการค้าทางทะเลข้ามทวีป และในช่วงที่สาธารณรัฐดัตช์ (The Republic of the Seven United Netherlands หรือ The Dutch Republic ค.ศ. 1581-1795/พ.ศ. 2124-2338) กำลังต่อสู้เพื่อหลุดพ้นจากการครอบครองของสเปน บริษัทฯ เป็นผลจากการระดมทุนระหว่างจังหวัดต่างๆ ในสาธารณรัฐดัตช์ กฎบัตรของบริษัทฯ มอบอำนาจให้ผู้แทนบริษัทมีอำนาจในการทำการค้า ทำสนธิสัญญาข้อตกลงกับผู้ปกครองท้องถิ่น และทำสงครามในพื้นที่ปฏิบัติการ ตั้งแต่แหลมกู๊ดโฮป ทวีปแอฟริกา ไปทางตะวันออกจนถึงญี่ปุ่นและฟิลิปปินส์⁵ (ขณะเดียวกันก็มีการตั้งบริษัทอินเดียตะวันตกของฮอลันดาเพื่อทำการในอีกซีกโลก) บริษัทฯ มีสิทธิเพิ่มเติมในการสร้างและปกครองป้อมปราการหรือที่มั่นของบริษัท แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ภาคสนาม และดูแลการปฏิบัติของศาสนาคริสต์นิกายดัตช์รีฟอร์ม (Nederlandse Hervormde Kerk/Dutch Reformed Church) ในพื้นที่ที่กล่าวถึงข้างต้น แม้จะมีอิสระอย่างมากในการดำเนินงานในเอเชีย แต่ในเมืองแม่บริษัทฯ มีหน้าที่ต้องรายงานทุกปีต่อที่ประชุมสภาแห่งสาธารณรัฐ (Staten-Generaal/States General) บริษัทฯ มีคณะผู้บริหารที่เรียกว่า สุภาพบุรุษทั้งสิบเจ็ด (Heren XVII/Gentlemen XVII) เป็นผู้วางนโยบายหลักและควบคุมการดำเนินงาน คณะดังกล่าวประกอบด้วยผู้แทนจากจังหวัดสมาชิก โดยที่จังหวัดฮอลแลนด์เป็นผู้ที่มีอิทธิพลสูงสุด แต่ระยะทางที่ห่างไกลระหว่างสาธารณรัฐดัตช์กับเอเชียทำให้เจ้าหน้าที่บริษัทในเอเชียตัดสินใจดำเนินการเองอยู่บ่อยครั้ง ในโลกตะวันออกบริษัทฯ มีรัฐบาลสูง (Hoge Regering/High Government) ที่เมืองปัตตาเวีย (Batavia ปัจจุบันคือกรุงจาการ์ตา นครหลวงของสาธารณรัฐอินโดนีเซีย) ประกอบด้วยข้าหลวงใหญ่ (Gouverneur Generaal/Governor General) กับคณะมนตรีแห่งเอเชีย (Raad van Indië/Council of the Indies) ซึ่งเป็นเสมือนคณะรัฐบาล ในแต่ละสถานที่ที่บริษัทฯ เข้าไปตั้งสถานีการค้า (factorij หรือ comptoir) จะมีหัวหน้าประจำสถานีเป็นผู้รับผิดชอบ⁶

เมื่อมาถึงโลกตะวันออก บริษัทวีโอซีได้เปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานะของตนเองอย่างสำคัญ จากการที่เป็นเพียงพ่อค้าทางทะเลที่มีเทคโนโลยีทางการทหารและการเดินเรือที่เหนือกว่าชาวเอเชียร่วมสมัย บริษัทฯ ได้กลายเป็นมหาอำนาจทางการเมืองที่ปกครองดินแดนในเอเชียอีกด้วย อย่างไรก็ตามการยึดครองพื้นที่ในคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 ไม่ควรถูกมองว่าเหมือนกับการสร้างอาณานิคมโพ้นทะเลของชาวตะวันตกในศตวรรษต่อมาที่มีการสร้างการปกครองตรงจากเมืองแม่

⁵ ในทางปฏิบัติบริษัทวีโอซีไม่สามารถเข้าไปทำการในฟิลิปปินส์ได้ เนื่องจากพวกสเปนซึ่งเป็นศัตรูได้เข้าไปสถาปนาอำนาจอยู่ที่นั่นแล้ว

⁶ โครงสร้างการปฏิบัติงานของบริษัทวีโอซี ดู Femme Gastra, *The Dutch East India Company: Expansion and Decline* (Leiden: Walburg Pers, 2003), pp. 13-36.

(direct rule) และครอบคลุมพื้นที่มากกว่าแค่จุดยุทธศาสตร์ริมทะเล บริษัทฯ ได้เข้ามาใช้เส้นทางการเดินเรือและการค้าทางทะเลที่ชาวเอเชียได้บุกเบิกไว้แล้ว และยังสร้างรูปแบบการปกครองที่เลียนแบบเอเชียในหลายด้าน นักประวัติศาสตร์ชาวดัตช์ โรเนาท์ วอส (Reinout Vos) วิเคราะห์พฤติกรรมของบริษัทวีไอซีว่า

“เป็นไปได้อย่างไรที่ผู้ถือหุ้นหลักการทะเลเสรีและสาธารณรัฐนิยมกลับกลายเป็นอย่างง่ายดายคายน เช่นนี้มาเป็นผู้รับใช้ขององค์กรที่มีลำดับชั้นเข้มงวดที่รวมไว้ซึ่งทุกอย่างที่ถูกรังเกียจอย่างมากในบ้านเกิด (คือ) ลัทธิผูกขาดมากกว่าที่จะเป็นการค้าเอกชน หลักการทะเลเปิด (mare clausum) มากกว่าที่จะเป็นหลักการทะเลเสรี (mare liberum) และลัทธิกษัตริย์นิยมมากกว่าที่จะเป็นรัฐบาลของพลเมืองเสรี”⁷

การค้าโดยตรงระหว่างเอเชียกับยุโรปอย่างเดียวไม่สามารถทำให้บริษัทวีไอซีอยู่รอดได้ เพราะเมืองแม่ไม่มีเงินมากพอที่จะซื้อสินค้าจากเอเชียแต่เพียงฝ่ายเดียว และถึงแม้สินค้าเอเชียจะเป็นที่ต้องการในยุโรปอย่างสูง แต่สินค้ายุโรปไม่เป็นที่ต้องการในเอเชียมากนัก ดังนั้นบริษัทฯ จึงต้องเข้าร่วมและแย่งชิงพื้นที่ในเครือข่ายการค้าภายในของเอเชีย (Intra-Asian trade) ด้วย นั่นคือการเข้าไปเป็นตัวกลางในการจัดหาและจัดจำหน่ายสินค้าที่เป็นที่ต้องการระหว่างดินแดนส่วนต่างๆ ของโลกตะวันออกด้วยกัน

พวกฮอลันดาสร้างฐานที่มั่นของตนในเอเชียโดยการแย่งชิงจุดยุทธศาสตร์ทางการค้าทางทะเลหลายแห่งจากผู้ปกครองพื้นเมืองและผู้ยึดครองชาวยุโรปอื่นๆ พวกเขามาถึงเกาะชวาเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1595 และยึดจากระตา (Jacarta) จากผู้ปกครองชาชวา ก่อนจะเปลี่ยนเมืองนี้เป็นศูนย์กลางการบริหารกิจการของบริษัทฯ ในตะวันออกไกล พร้อมทั้งตั้งชื่อใหม่ว่า ปัตตาเวีย ใน ค.ศ. 1619 ทำให้สามารถประสานงานการเดินทางเรือขนส่งของบริษัทระหว่างมหาสมุทรอินเดียและทะเลจีนใต้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ใน ค.ศ. 1641 พวกฮอลันดาประสบความสำเร็จในการยึดเมืองท่าสำคัญบนคาบสมุทรมลายูอย่างมะละกามาจากพวกโปรตุเกส

อย่างไรก็ตามเป็นที่พึงตระหนักว่า สถานะและอำนาจการต่อรองของบริษัทวีไอซีในแต่ละที่ที่เข้าไปทำการค้ามีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของผู้ปกครองพื้นเมือง

⁷ “How could the champion of the free seas and republicanism so easily become the servant of a rigidly hierarchical organization that embodied everything so despised in the homeland: monopolism rather than private trade; ‘mare clausum’ rather than ‘mare liberum’, and monarchism rather than a government of free citizens.”

Reinout Vos, *Gentle Janus, Merchant Prince: The VOC and the Tightrope of Diplomacy in the Malay World, 1740-1800* (Leiden: KITLV Press, 1993), pp. 1-2.

บริษัทฯ อาจจะมีอิทธิพลสูงบนเกาะชวาและเกาะซูลอน (ศรีลังกา) แต่ในจีนและญี่ปุ่นพวกฮอลันดาเป็นฝ่ายที่ต้องทำตามนโยบายของราชสำนักของพระเจ้าจักรพรรดิจีนและโชกุน เช่นเดียวกับชาวยุโรปอีกหลายชาติบริษัทฯ ใช้ทั้งไม้แข็งและไม้อ่อนในการบริหารความสัมพันธ์กับผู้ปกครองชาวเอเชีย ไม้แข็งคือการยึดครองดินแดนหรือการบังคับให้โอนอ่อนเรื่องการค้าโดยใช้กำลังบังคับ ไม้อ่อนคือการใช้พิธีการทูตและการมอบของบรรณาการและความช่วยเหลือลักษณะต่างๆ เพื่อจูงใจให้โอนอ่อนเรื่องการค้า⁸ หลายครั้งนโยบายเช่นนี้ส่งผลให้บริษัทฯ ถูกดึงไปพัวพันกับการต่อสู้ทางการเมืองในหมู่ผู้มีอำนาจพื้นเมืองที่เสนอผลประโยชน์ทางการค้าแลกกับความช่วยเหลือทางการทหารจากวีไอซี สถานะของบริษัทฯ ในโลกตะวันออกจึงเป็นทั้งคู่แข่งและพันธมิตรสำหรับชนชั้นนำพื้นเมือง

3. บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดากับราชสำนักอยุธยา: ความร่วมมือและการแข่งขัน

บริษัทวีไอซีส่งตัวแทนเข้ามาสถาปนาความสัมพันธ์กับผู้ปกครองแห่งอยุธยา หรือที่เรียกในเอกสารฮอลันดาและเอกสารต่างชาติร่วมสมัยว่า “ราชอาณาจักรสยาม” เป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1604/พ.ศ. 2147 โดยหวังว่าจะได้ใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่อยุธยามีกับจักรวรรดิจีนเป็นใบเบิกทางเข้าไปสู่ตลาดจีนซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดทางการค้าของบริษัทฯ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในขณะนั้น นับจากนั้นมาพวกฮอลันดาได้กลายเป็นพันธมิตรทางการค้า การเมือง การทหาร และการทูตของราชสำนักไทยในช่วงระยะเวลา รวม 160 ปีที่ตามมา อย่างไรก็ตามไม่ใช่ความสัมพันธ์จะดำเนินไปอย่างราบรื่นและรักษาสมดุลได้ตลอดเวลา หลายครั้งทั้งสองฝ่ายอยู่ในภาวะที่ต้องทบทวนและปรับเปลี่ยนสถานะของตนในความสัมพันธ์⁹

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญประการหนึ่งที่ชาวยุโรปนำมาสู่การค้าในเอเชียคือการสร้างการผูกขาดทางการค้ากับชนชั้นนำทางเศรษฐกิจพื้นเมือง พวกฮอลันดาพยายามขอสิทธิพิเศษในการส่งออกสินค้าไทยบางชนิดจากราชสำนักไทย ที่สำคัญคือ หนึ่งสัตว์ และดีบุก ความพยายามของพวกฮอลันดาที่จะรักษาสิทธิพิเศษทางการค้าเหล่านี้ซึ่งถูกละเมิดอยู่ตลอดเวลา (ส่วนใหญ่โดยสมาชิกของราชสำนักเอง) ทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่างบริษัทฯ และราชสำนักอยู่บ่อยครั้ง นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่เกิดจากการแข่งขันกันค้าขายในประเทศที่สาม¹⁰

⁸ Leonard Blussé, 'Amongst Feigned Friends and Declared Enemies', <http://www.oslo2000.uio.no>, p. 2.

⁹ ภาพรวมความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทวีไอซีกับราชสำนักสยาม ดู Han ten Brummelhuis, *Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between The Netherlands and Thailand* (Lochem-Gent: De Tijdstroom, 1987). และ Bhawan Ruangsilp, *Dutch East India Company Merchants at the Court of Ayutthaya: Dutch Perceptions of the Thai Kingdom, c. 1604-1765* (Leiden: Brill, 2007).

¹⁰ การค้าของบริษัทวีไอซีในอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ดู George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth Century Thailand* (Illinois: Centre for Southeast Asian studies Special Report 16, 1977).

บริษัทวีไอซีนับว่าเป็นสถาบันต่างชาติที่ดำเนินการแลกเปลี่ยนทางการทูตกับราชสำนักอยุธยาที่สม่ำเสมอและยืนยาวที่สุดในคริสต์ศตวรรษที่ 17-18/พุทธศตวรรษที่ 21-22 สาส์นและบรรณาการถูกส่งแลกเปลี่ยนแทบจะทุกปีระหว่างอยุธยาถึงปัตตาเวีย โดยออกญาพระคลัง (ในนามของพระมหากษัตริย์แห่งสยาม) กับข้าหลวงใหญ่ของบริษัทฯ ซึ่งในระยะแรกจนถึงประมาณ ค.ศ. 1640/พ.ศ. 2138 มีการแลกเปลี่ยนทางการทูตระหว่างกษัตริย์อยุธยากับ “กษัตริย์แห่งฮอลันด์” ด้วย¹¹

บรรดาลูกจ้างบริษัทวีไอซีที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสยามมิได้เป็นเพียงแค่พ่อค้าเท่านั้น หากแต่ในหลายโอกาสยังทำหน้าที่เป็นนักการทูตหรือตัวแทนทางการทูตของบริษัทฯ และสาธารณรัฐดัตช์ และบางครั้งก็เป็นเสมือนข้าราชการสำนักของพระมหากษัตริย์แห่งอยุธยาอีกด้วย¹² ระบบการค้าต่างประเทศของอยุธยาที่ผูกขาดโดยราชสำนักบังคับให้ชาวฮอลันดาและชาวต่างชาติที่ต้องการค้าขายต้องติดต่อกับชนชั้นนำเหล่านี้ หัวหน้าสถานีวีไอซีที่เข้ารับตำแหน่งใหม่ในสยามจะต้องรายงานตัวต่อราชสำนักโดยมีสาส์นจากรัฐบาลสูงที่ปัตตาเวียแนะนำตัว และเขาจะได้รับการโปรดเกล้าให้เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์หรืออย่างน้อยก็ได้เข้าพบออกญาพระคลัง ตามหลักฐานปรากฏว่ามีหัวหน้าสถานีการค้าหลายคนที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ อาทิ “ออกหลวงสุรเสน” “ออกขุนอภัยวาริ” เป็นต้น¹³ และเครื่องแสดงยศ เช่น คาบ ชุดพานหมาก เป็นต้น พวกเขาเหล่านี้มีหน้าที่ต้องเข้าร่วมพระราชพิธีและงานสำคัญต่างๆ ที่จัดโดยราชสำนัก

แม้ว่าโดยทั่วไปแล้วบริษัทวีไอซีมีอำนาจในการต่อรองกับราชสำนักอยุธยาอย่างค่อนข้างเท่าเทียม แต่ลูกจ้างบริษัทในอยุธยาจะต้องปฏิบัติตามทั้งกฎของบริษัทและกฎหมายพื้นเมือง คนเหล่านี้เองที่เป็นตัวกลางในการติดต่อประจำวันระหว่างบริษัทกับราชสำนักไทย รัฐบาลสูงที่

¹¹ สาธารณรัฐดัตช์มีตำแหน่ง “ผู้รั้งเมือง” (stadhouder ในภาษาดัตช์และ stadtholder ในภาษาอังกฤษ) ถือว่าเป็นตำแหน่งทางการปกครองที่สูงสุดของแต่ละจังหวัดที่มารวมกันเป็นสาธารณรัฐ แม้ว่าในทางปฏิบัติที่ประชุมสภาแห่งจังหวัดและที่ประชุมสภาแห่งสาธารณรัฐจะเป็นผู้บริหารราชการที่แท้จริงและเป็นผู้ให้การรับรองการดำรงตำแหน่งของ “ผู้รั้งเมือง” แต่ปรากฏว่าในบางช่วงเวลา “ผู้รั้งเมือง” มีความสำคัญและมีอำนาจมากพอที่จะชี้นำการบริหาร โดยเฉพาะผู้ที่มาจากจังหวัดที่เข้มแข็งที่สุด คือ ฮอลันด์ (Holland) และสืบทอดกันไปในสายราชวงศ์โอรานเย-นัสเซา (Oranje-Nassau) และเนื่องจากฮอลันด์มีบทบาทสำคัญที่สุดในกิจการทางทะเลของสาธารณรัฐ บริษัทวีไอซีจึงมักถูกเข้าใจว่าเป็นตัวแทนของ “ผู้รั้งเมือง” แห่งฮอลันด์ หรือ “กษัตริย์แห่งฮอลันด์” ในกรอบความเข้าใจของชาวเอเชียที่คุ้นเคยกับระบอบกษัตริย์

พิธีการแลกเปลี่ยนทางการทูตระหว่างราชสำนักอยุธยากับบริษัทวีไอซี ดู Bhawan, *Dutch East India Company Merchants*, Chapter 3: Learning the Language of Ritual: The Dutch at the Court of King Prasatthong, pp. 58-90.

¹² แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางสถานะของลูกจ้างบริษัทวีไอซีได้รับการเสนอเป็นประเด็นหลักไว้ใน Brummelhuis, *Merchant, Courtier and Diplomat*.

¹³ ยศและบรรดาศักดิ์ที่ลูกจ้างบริษัท ได้รับ ดูเพิ่มเติมใน Smith, *The Dutch in Seventeenth Century Thailand*, p. 106.

ปีศาวยิวต้องอาศัยข้อมูลจากการรายงานของลูกจ้างในอยุธยา แต่ไม่จำเป็นต้องทำตามข้อเสนอแนะของพวกเขาสงวนไป บางครั้งรัฐบาลสูงก็กระทำการที่ก่อให้เกิดผลทางลบต่อลูกจ้างที่อยู่ในอยุธยา ขณะเดียวกันการกระทำของพวกเขาเองก็สามารถส่งผลทั้งดีและลบต่อชะตากรรมของชุมชนชาวฮอลันดาและความสำเร็จหรือล้มเหลวของธุรกิจของบริษัทในอาณาจักรไทย

ชีวิตประจำวันของลูกจ้างบริษัทที่สถานีการค้าในอยุธยาประกอบด้วย การติดต่อกับข้าราชบริพารของราชสำนักและผู้ค้าท้องถิ่นที่มีทั้งคนพื้นเมืองและคนต่างชาติ นอกจากนี้ยังมีการพบปะในลักษณะอื่นๆ กับขุนนาง คนพื้นเมือง และชุมชนต่างชาติต่างๆ ดังนั้นปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้เกิดขึ้นด้วยแรงจูงใจทางการค้าและการคิดหาผลประโยชน์เท่านั้น หากแต่อยู่บนพื้นฐานของความพยายามที่จะเอาชีวิตรอดแต่ละวันและการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยเช่นกัน สิ่งเหล่านี้รวมแล้วเป็นบ่อเกิดแห่งประสบการณ์และมุมมองของลูกจ้างบริษัทที่มีต่ออาณาจักรอยุธยา

ลูกจ้างบริษัทที่เข้ามาอยู่อาศัยในอยุธยาเป็นประเด็นที่ทำให้ทางการไทยต้องหาวิธีรับมือกับการมีอยู่ของพวกเขา ขณะเดียวกันคนเหล่านี้ก็ต้องหาวิธีที่จะอยู่ร่วมกับวัฒนธรรมและระบบกฎหมายของสยามซึ่งแตกต่างไปจากของตนเอง การต่อเรื่องสถานะทางกฎหมายของลูกจ้างบริษัทและสถานีการค้าซึ่งรวมทั้งหมู่บ้านฮอลันดาในอยุธยาจึงเป็นประเด็นสำคัญหนึ่งในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทวีไอซีและราชสำนักไทย อย่างไรก็ตาม ดังที่จะได้กล่าวต่อไปในบทความนี้ จะเห็นว่าหลายครั้งสถานะทางกฎหมายที่เป็นทางการก็เกือบจะมีผลแค่ในทางทฤษฎี การอยู่รอดที่แท้จริงแล้วนั้นขึ้นอยู่กับ การต่อรองทางอำนาจระหว่างบริษัทฯ กับราชสำนัก

4. ทศนคติของชาวฮอลันดาต่อกฎหมายไทยสมัยอยุธยา

ในที่นี้ผู้วิจัย ไม่มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาเปรียบเทียบระบบกฎหมายฮอลันดากับอยุธยาอย่างเป็นระบบ แต่การเข้าใจมุมมองพื้นฐานของชาวฮอลันดาต่อกฎหมายไทยจะช่วยให้เราเข้าใจพฤติกรรมและทัศนคติของพวกเขาได้ดียิ่งขึ้น โดยปกติตัวแทนบริษัทวีไอซีจะต้องหาความรู้เกี่ยวกับกฎหมายพื้นเมืองของดินแดนที่ตนเข้าไปอยู่ เพื่อเป็นหลักในการปฏิบัติและหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งกับสังคมพื้นเมือง พวกเขาฮอลันดาตระหนักดีว่าอยุธยามีกฎหมายและการศาลเป็นแบบแผน แต่กระนั้นพวกเขาไม่สามารถยอมรับการที่บุคคลคนเดียว คือ พระเจ้าแผ่นดิน เป็นผู้ตัดสินความทุกอย่างและสามารถเปลี่ยนกฎหมายได้ เพราะในสาธารณรัฐดัตช์เป็นการปกครองโดย “คณะบุคคล” ตัดสินใจร่วมกัน และมีกฎหมายเป็นที่ยึดถืออย่างมั่นคง ลูกจ้างบริษัทได้เห็นมานานักต่อนักว่าขุนนางอยุธยาไม่ว่าจะยศสูงเท่าไรก็สามารถถูกลงโทษอย่างรุนแรงโดยกษัตริย์ได้ตามอำเภอใจ (คือไม่ผ่านกระบวนการพิจารณาคดี) นอกจากนี้ชาวฮอลันดาไม่พอใจอย่างเห็นได้ชัดกับสภาพการไร้ซึ่งสิทธิของปัจเจกบุคคลในการครอบครองทรัพย์สิน พวกเขาบันทึกว่ากษัตริย์สยามริบเอาทรัพย์สินของขุนนางที่ทำผิดหรือถูกสงสัยว่าทำผิดอยู่เนืองๆ

สิ่งที่ชาวฮอลันดาเกรงกลัวอย่างมาก คือ การลงโทษอย่างโหดร้ายตามแบบไทย สเนมาแทนรวบรวมวิธีการลงโทษเหล่านี้ไว้ในงานเขียนของเขาว่าประกอบด้วย ตั้งแต่การเนรเทศไปสู่ที่รกร้าง การถูกลดสถานะเป็นทาส การยึดทรัพย์ ไปจนถึงการลงโทษทางร่างกาย เช่น การบังคับให้ดำนํ้า ลุยไฟ ลวกในน้ำมันเดือด การตัดมือเท้า ฯลฯ¹⁴ นอกจากนี้ พวกฮอลันดายังได้บันทึกการลงโทษเหยื่อของความโหดร้ายของการต่อสู้ทางการเมืองในสยามที่เกิดขึ้นอยู่เป็นระยะๆ ในอาณาจักรแห่งนี้

พวกลูกจ้างบริษัทที่มีความเห็นว่าระบบยุติธรรมของไทยไม่น่าเชื่อถือ เพราะชาวไทยฉ้อฉลเสียเป็นส่วนใหญ่ หัวหน้าสถานีวีโอซีอีกคนหนึ่ง คือ เฮอร์เมียส ฟัน ฟลิต (Jeremias van Vliet) หรือที่คนไทยรู้จักในนาม วัน วลิต ระบายความคับข้องใจไว้ว่า ระบบกฎหมายไทยให้ประโยชน์แก่คนรวยและผู้มีอำนาจ ส่วนคนจนต้องรับเคราะห์¹⁵ บาทหลวงชาวฝรั่งเศส นิโกลาส์ แซร์แวงส (Nicholas Gervaise) ซึ่งอาศัยในอยุธยาระหว่าง ค.ศ. 1683-1686 กล่าวในทำนองเดียวกันว่า

หากว่าคุณธรรมของบรรดาเสนาบดียุติธรรมเทียบเท่ากับความรู้แจ้งของกฎหมายซึ่งถูกสร้างขึ้นในราชอาณาจักรสยามแล้ว คงจะไม่มีรัฐใดมีอารยะมากกว่าในทั่วทั้งเอเชีย หากแต่ความปรารถนาอันไม่อาจควบคุมได้ต่อการแสวงหาความมั่งคั่ง ซึ่งเป็นความชั่วร้ายที่ครอบงำประเทศ ได้ทำให้กฎหมายขาดความศักดิ์สิทธิ์ตลอดกาล¹⁶

กฎหมายพื้นฐานของบริษัทวีโอซี คือ บทกฎหมายแห่งปัตตาเวีย (Statutes of Batavia) เป็นการนำกฎหมายของสาธารณรัฐดัตช์มาใช้ในเขตแดนที่บริษัทฯ มีอำนาจเหนือและกับพลเมืองที่อยู่ใต้อำណัติของบริษัทฯ ในโลกตะวันออก กฎหมายนี้มีความคล้ายคลึงกับกฎหมายอยุธยาในแง่ที่ว่าทั้งสองสถาบันถืออำนาจเหนือในการควบคุมชีวิตส่วนตัวและชีวิตสาธารณะของพลเมืองของตน กฎหมายอยุธยาตัดสินคนตามศักดิ์นา กฎหมายบริษัทก็ตัดสินคนตามเชื้อชาติอยู่บ่อยครั้ง หลายครั้งผู้กระทำความผิดที่เป็นชาวพื้นเมืองจะได้รับโทษหนักกว่าคนที่เป็นชาวยุโรป และประเด็นที่สำคัญ

¹⁴ Schouten, 'Description of Siam', pp. 100-1. และดูเพิ่มเติม Van Vliet, 'Description of the Kingdom of Siam, 1638', tr. L. F. van Ravenswaay and ed. Chris Baker, in Chris Baker, et al. (eds.), *Van Vliet's Siam* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2005), 89-178, p. 154.

¹⁵ Van Vliet, 'Description of Siam', p. 107.

¹⁶ '[If] the integrity of the ministers of justice matched the wisdom of the laws that have been established in the kingdom of Siam, there would be no more civilized state in all the Indies. But the inordinate passion for amassing wealth, which is the dominant vice of the country, renders these laws for ever ineffective.'

Nicholas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, tr. and ed. John Villiers (Bangkok: White Lotus, 1998), p. 61.

สำหรับบทความนี้ คือ ทั้งรัฐบาลปัตตาเวียและราชสำนักอยุธยาต่างอนุญาตให้สังคมหลากหลายชนชาติในการปกครองของตนมีความเป็นเอกเทศได้ระดับหนึ่งในการปกครองตนเองและตัดสินใจตัดสินใจภายในชุมชนของตนเอง ซึ่งแสดงถึงลักษณะความเป็นพหุนิยมทางกฎหมาย (legal plurality)¹⁷

5. สิทธิสภาพนอกอาณาเขต: ลูกจ้างบริษัทวีไอซีกับกฎหมายอยุธยา

ไม่เพียงแต่ชาวฮอลันดาจะมีทัศนคติทั่วไปที่เป็นลบต่อกระบวนการยุติธรรมของสยามเท่านั้น ประสบการณ์จริงที่พวกเขาได้รับมา คือ การที่ราชสำนักอยุธยาใช้กำลังหรือขู่จะใช้กำลังกับพวกเขาอยู่หลายครั้ง ก็ทำให้พวกเขาไม่อยากตกอยู่ภายใต้กฎหมายหรือเขตพระราชอำนาจของกษัตริย์แห่งสยามผู้ซึ่งพระประสงค์ของพระองค์เปรียบเสมือนกฎหมาย ดังนั้นบริษัทวีไอซีต้องหาทางคุ้มครองลูกจ้างของตนจากอำนาจดังกล่าว

ใน ค.ศ. 1634/พ.ศ. 2177 เมื่ออาณาจักรปัตตานีซึ่งอยุธยาถือว่าเป็นรัฐบรรณาการปฏิเสธที่จะแสดงความสวามิภักดิ์โดยไม่ยอมส่งบรรณาการประจำปี สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ครองราชย์ พ.ศ. 2172-2199/ค.ศ. 1629-1656) ทรงเรียกร้องการสนับสนุนกำลังทางเรือจากบริษัทวีไอซีเพื่อใช้ในการบีบบังคับให้ปัตตานีกลับใจยอมสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ ในตอนแรกตัวแทนของบริษัทฯ ในอยุธยาพยายามบ่ายเบี่ยงที่จะทำตามพระประสงค์ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงทรงกดดันพวกฮอลันดาทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม จนทำให้หัวหน้าสถานีนีขณะนั้น คือ โยสต์ สเมาเท่น ถึงกับต้องเดินทางไปกรุงปัตตาเวียด้วยตนเอง เพื่อเจรจาโดยตรงกับผู้บริหารบริษัทให้ยอมสนับสนุนอยุธยาในการนี้ ระหว่างที่สเมาเท่นไม่อยู่นั้น สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสั่งห้ามไม่ให้ลูกจ้างบริษัทที่อยุธยาออกจากบริเวณสถานีการค้าของตนโดยเด็ดขาด ซึ่งส่งผลให้การดำเนินธุรกิจของบริษัทฯ ในสยามเป็นอัมพาตและคนในสถานีการค้ามีชีวิตที่ลำบากยิ่งจากการถูกตัดขาดจากโลกภายนอก ในที่สุดรัฐบาลสูงแห่งปัตตาเวียยอมคล้อยตามคำขอของสเมาเท่นและมอบเรือติดอาวุธสองลำภายใต้การบัญชาการของสเมาเท่นให้เดินทางไปช่วยเหลือกองทัพสยามที่เชื่อว่ากำลังอยู่ระหว่างการปิดล้อมปัตตานี แต่เมื่อสเมาเท่นไปถึงที่นั่นพร้อมเรือทั้งสองปรากฏว่ากองทัพสยามได้ถอยกลับไปแล้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ทรงทราบว่าบริษัทวีไอซีได้ส่งกำลังสนับสนุนมาตามคำขอจริงก็ทรงพอพระทัยยิ่งและโปรดเกล้าพระราชทานรางวัลแก่ทางบริษัทฯ หลายประการ ได้แก่ การยกเลิกการปิดล้อมสถานีการค้าในอยุธยา การพระราชทานสิทธิพิเศษ

¹⁷ Remco Raben, 'Batavia and Colombo: the Ethnic and Spatial Order of Two Colonial Cities' (Dissertation, Leiden University, 1996), p. 197. วิจัยฉบับนี้ชี้ให้เห็นว่าการปกครองของบริษัทวีไอซีที่ปัตตาเวียและโคลอมโบมีลักษณะของพหุนิยมทางกฎหมาย

ทางการค้า และที่สำคัญสำหรับหัวข้อศึกษาของงานวิจัยนี้ คือ การพระราชทานที่ตั้งสถานีการค้าใหม่ นอกตัวเกาะอยุธยา¹⁸ ซึ่งจะได้อ้างถึงในรายละเอียดต่อไป

ต่อมาใน ค.ศ. 1640/พ.ศ. 2138 เกิดกรณีที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงไม่พอพระทัยบริษัทวีโอซีอย่างมากถึงขนาดขู่ว่าจะประหารชีวิตลูกจ้างบริษัทที่อยู่ในอยุธยาทั้งหมดด้วยการให้ช่างเหยียบ เรื่องนี้พวกฮอลันดาอ้างว่าเป็นผลมาจากการไล่ความของขุนนางบางคนที่กำลังหาว่าบริษัทฯ กำลังตั้งสมกำลังคนในสถานีการค้าที่อยุธยา มากเกินสมควร และทำให้พระมหากษัตริย์เกิดความแคลงพระทัยในเจตนาของพวกฮอลันดา อย่างไรก็ตามขุนนางที่เป็นมิตรกับบริษัทฯ บางคนได้ช่วยคลี่คลายสถานการณ์¹⁹ ถึงแม้ว่ากรณีทั้งสองดังกล่าวข้างต้นจะคลี่คลายไปในทางที่ดี แต่ก็แสดงถึงสถานะอันล่อแหลมของลูกจ้างบริษัทที่อาศัยอยู่ในอยุธยา

เหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดที่ทำให้บริษัทวีโอซีต้องดำเนินนโยบายอย่างหนักแน่นและต่อเนื่อง เพื่อให้คนของตนรอดพ้นจากเขตพระราชอำนาจของกษัตริย์และกฎหมายไทย คือ เหตุการณ์ที่ ฮันเติน บรูมเมลไฮส์ (Han ten Brummelhuis) และจอห์น ไคลเนิน (John Kleinen) ขนานนามว่า “การปิกนิกของชาวต่างชาติในอยุธยา”²⁰ เหตุการณ์นี้เกือบทำให้ลูกจ้างบริษัทในอยุธยาถูกประหารชีวิต ฟินฟลิตในฐานะหัวหน้าสถานีขณะนั้นเป็นผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์และได้เขียนบันทึกอย่างละเอียดเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1636/พ.ศ. 2179 ลูกจ้างบริษัทหลายคนเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจในพื้นที่รอบเกาะอยุธยา ด้วยความเมาสองคนในจำนวนนั้นเข้าด้อยตีกับข้ารับใช้ของพระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทั้งสองถูกจับและนำตัวเข้าไปในวังของพระอนุชา คนของวีโอซีคนอื่นๆ ตามไปหวังจะเข้าช่วยเหลือพวกตน แต่พลอยเกิดวิวาทกับพวกข้าหลวงและถูกจับไปด้วย เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงทราบความก็ทรงพิโรธเป็นอย่างมากจนถึงกับจะสั่งประหารชาวฮอลันดาที่ถูกจับกุมทั้งหมด ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงประกาศสั่งห้ามบริษัทฯ ไม่ให้ทำการค้าขาย พร้อมกับส่งทหารไปล้อมสถานีการค้าเอาไว้ บรูมเมลไฮส์และไคลเนินตีความว่า การใช้มาตรการที่รุนแรงกับพวกฮอลันดาเช่นนี้ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสมควรถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามของพระองค์ซึ่งขึ้นมาสู่อำนาจด้วยการปราบดาภิเษกในการที่จะสถาปนาอำนาจเด็ดขาดในทุกด้าน ซึ่งรวมถึงการแสดงพระราชอำนาจเหนือชาวต่างชาติอย่างพวกฮอลันดาด้วย ส่วน อัลฟอนส์ ฟัน แคร์ คราน (Alfons van der Kraan) อธิบายว่านี่คือการตีวัวกระทบคราด เพื่อแก้เผ็ด

¹⁸ Dhiravat, 'A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty, 1629-1688' (Dissertation, University of London, 1984), pp. 210-12.

¹⁹ Ibid., pp. 210-12.

²⁰ Han ten Brummelhuis and John Kleinen, *A Dutch Picnic in Ayutthaya, 1636* (Amsterdam: University of Amsterdam, 1984). บันทึกของฟิน ฟลิตได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1647 ฉบับแปลภาษาอังกฤษ ดู 'The Diary of the Picnic Incident, 1636-7', with an introduction by Alfons van der Kraan, in: *Van Vliet's Siam*, pp. 37-88.

ข้าหลวงใหญ่ของบริษัทวีไอซีขณะนั้น คือ อันโทนีโอ ฟัน คิมเมิน (Anthonio van Diemen) ที่เคยแสดงท่าที “ก้าวร้าว” ต่อพระองค์ผ่านจดหมายทางการทูตไปก่อนหน้านี้²¹ อย่างไรก็ตาม ลำพังการก่อเหตุวิวาทของชาวต่างชาติในบริเวณพระราชวังของพระอนุชา ก็อาจเป็นเหตุให้ลงโทษรุนแรงได้อยู่แล้ว

ในท้ายที่สุดสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงยกเลิกโทษประหารและหันมาใช้วิธีการอื่นแทน นั่นคือการบังคับ ฟัน ฟลิต ในฐานะหัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทวีไอซีในสยามและผู้นำชุมชนชาวฮอลันดาในอยุธยา ให้ทำพิธีขอขมาต่อพระองค์ต่อหน้าบรรดาขุนนาง และให้เขายอมรับเป็นลายลักษณ์อักษรว่าเขาจะรับผิดชอบต่อการกระทำ (ผิด) ใดๆ ของคนในบังคับบริษัทวีไอซีที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รวมทั้งสัญญาแทนคนเหล่านี้ว่าจะต้องปฏิบัติตามวิถีธรรมเนียมของสยาม²² จะเห็นได้ว่านี่คือความพยายามของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่จะนำชาวฮอลันดามาได้เขตอำนาจของกฎหมายไทยและของพระองค์

การกระทำของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่เป็นเสมือนการมัดมือชกเป็นเรื่องที่ยอมรับไม่ได้สำหรับบริษัทวีไอซีซึ่งถือตนว่าเป็นผู้มีอำนาจขาดเหนือบุคคลในบังคับ ข้าหลวงใหญ่ของบริษัทฯ หลายคนได้พยายามขอยกเลิกข้อตกลงที่ ฟัน ฟลิต ถูกบังคับให้ลงนาม ดังนั้นเมื่อเกิดกรณีของบริษัทฯ ใช้เรือติดอาวุธสองลำลาดตระเวนบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาระหว่าง ค.ศ. 1662-1663/พ.ศ. 2205-2206 เพื่อดักจับเรือสยามที่เดินทางกลับมาจากการค้าขายที่จีนหรือญี่ปุ่น เพราะไม่พอใจที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงดำเนินนโยบายการค้าแข่งขันกับบริษัทฯ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้²³ พวกฮอลันดาจึงถือโอกาสที่การปิดปากอ่าวทำให้บริษัทฯ มีอำนาจเหนือกว่าในการต่อรองกับราชสำนักไทยกดดันให้กษัตริย์อยุธยาอมให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับของตน มาตรการนี้ปรากฏในสนธิสัญญาไทย-ฮอลันดา ฉบับ ค.ศ. 1664/พ.ศ. 2207 ถือเป็นการหักล้างข้อตกลงเมื่อ ค.ศ. 1636/พ.ศ. 2179

“ในกรณีที่คนของบริษัทคนใดกระทำการผิดกฎหมายในสยาม พระมหากษัตริย์และศาลสยามไม่ควรพิพากษาเขา แต่เขาควรถูกส่งตัวให้หัวหน้าสถานีของบริษัทอื่นทรงเกียรติ (วีไอซี - ผู้เขียน) เพื่อที่จะถูกลงโทษตามกฎหมายฮอลันดา และในกรณีที่หัวหน้าสถานี

²¹ Alfons van der Kraan, 'On Company Business: The Rijkloff van Goens Mission to Siam, 1650', *Itinerario* 22/2 (1998): 42-84, p. 68.

²² คำประกาศของฟัน ฟลิต ดู Van Vliet, 'The Diary of the Picnic Incident', p. 84.

²³ เหตุการณ์ปิดปากอ่าว ดู Dhiravat na Pombejra, 'The Dutch-Siamese Conflict of 1663-1664: A Reassessment', in Blussé, Leonard (ed.), *Around and About Formosa: Essays in Honor of Professor Ts'ao Yung-ho* (Taipei: Ts'ao Yung-ho Foundation for Culture and Education, 2003), 291-306.

ดังกล่าวเองกระทำการผิดกฎหมายที่ร้ายแรง พระมหากษัตริย์จะทรงมีอำนาจที่จะสั่งคุมขังเขา จนกว่าจะมีการแจ้งถึงเรื่องนี้ต่อข้าหลวงใหญ่ (ของบริษัทวีไอซี - ผู้เขียน)²⁴

เท่าที่หลักฐานปรากฏถือว่าชาวฮอลันดาเป็นชาวต่างชาติกลุ่มแรกที่ได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในอาณาจักรอยุธยา หลังจากนั้นสมเด็จพระนารายณ์ได้พระราชทานสิทธิพิเศษในลักษณะเดียวกันแก่ชาติฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1685 และ 1687/พ.ศ. 2228 และ 2230 แต่ทรงปฏิเสธคำขอของโปรตุเกสซึ่งส่งคณะทูตมาจากเมืองกัวมาทูลขอสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเมื่อสองปีก่อนหน้านั้น²⁵ ในกรณีนี้อาจกล่าวได้ว่าโปรตุเกสคงไม่เป็นที่โปรดปรานของพระองค์และไม่มีอำนาจในการต่อรองมากพอ

สนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศสฉบับแรก ค.ศ. 1685/พ.ศ. 2228²⁶ (ซึ่งลงนามโดยคอนสแตนติน ฟอลคอน หรือออกญาวิชาเยนทร์) แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสมีความตั้งใจที่จะเผยแพร่คริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกในสยาม สนธิสัญญาดังกล่าวระบุให้บาทหลวงฝรั่งเศสมีเสรีภาพในการเทศนาสั่งสอนและให้อภิสิทธิ์แก่ผู้ที่หันมานับถือศาสนาคริสต์ เช่น ได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงาน โดยทางการสยามทุกวันอาทิตย์และวันหยุดทางคริสต์ศาสนา ได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงานโดยสิ้นเชิงในยามชรา และให้มีระบบยุติธรรมในหมู่ชาวคริสต์เอง สนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศสฉบับที่สอง ค.ศ. 1687/พ.ศ. 2230²⁷ ให้สิทธิแก่บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส (Compagnie des Indes Orientales) ในการดำเนินคดีและตัดสินความผิดลูกจ้างของตนที่กระทำความผิดต่อกัน และหากเป็นกรณีระหว่างลูกจ้างของบริษัทฝรั่งเศสกับคู่กรณีที่ไม่ใช่คนในบังคับของบริษัทฯ ไม่ว่าจะเป็นคนชาติใด ลูกจ้างบริษัทจะต้องขึ้นศาลไทยที่ต้องมีเจ้าหน้าที่ของบริษัทฝรั่งเศสร่วมพิจารณาตัดสิน อย่างไรก็ตามสิ่งซึ่งดูเหมือนจะเป็น “ศาลนานาชาติ” นี้กลับจำกัดอยู่เพียง

²⁴ แปลจาก ‘The Dutch-Thai Treaty of 1664’, in Smith, *The Dutch in Seventeenth Century Thailand*, 139.

Should (God forbid!) any of the Company’s residents commit a grave crime in Siam, neither the King nor the Siamese courts shall judge him, but he shall be delivered to the chief of the Honourable Company, in order to be punished according to Dutch law; and in case the said chief himself commit a capital crime, His Majesty shall have the power to place him under arrest until notice shall have been given of the same to the Governor-General.

²⁵ VOC 1415, Missive Johannes Keijts to Batavia, 17 Dec. 1685, fos. 896^r-897^v.

²⁶ สนธิสัญญาฝรั่งเศส-ไทย ค.ศ. 1685/พ.ศ. 2228 ดู L. de Reinach, *Recueil des traités conclus par la France en Extrême-Orient*, I: 1684-1902 (Paris: Leroux, 1902), pp. 4-6.

²⁷ สนธิสัญญาฝรั่งเศส-ไทย ค.ศ. 1687/พ.ศ. 2230 ดู Reinach, *Recueil des traités*, I, pp. 8-13. และดูเพิ่มเติมที่ Dirk van der Cruysse, *Siam and the West, 1500-1700*, tr. Michael Smithies (Chiang Mai: Silkworm Books, 2002), pp. 346-7.

แต่รูปลักษณะภายนอก เพราะท้ายที่สุดแล้วสนธิสัญญาระบุว่าเจ้าหน้าที่ของบริษัทฝรั่งเศสที่ร่วมพิจารณาคดีจะเป็นผู้ชี้ขาด²⁸

เมื่อเปรียบเทียบกันอย่างคร่าวๆ แล้วจะเห็นความแตกต่างระหว่างนโยบายของฝรั่งเศสและของฮอลันดาในประเด็นนี้ ฝรั่งเศสไม่เพียงขอสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้กับชาวฝรั่งเศสและลูกจ้างบริษัทอินเดียตะวันออกของตนเท่านั้น แต่ยังขอสิทธิพิเศษบางอย่างให้ชาวคริสต์ในอยุธยาซึ่งรวมถึงประชาชนจำนวนหนึ่งของกษัตริย์สยามอีกด้วย ส่วนบริษัทวีไอซีจะไม่ยอมให้คนของตนขึ้นศาลสยามอย่างเด็ดขาด แม้แต่ในกรณีที่ผู้เสียหายเป็นชาวพื้นเมือง และไม่มีจุดประสงค์ที่จะเผยแพร่คริสต์ศาสนาจึงไม่มีการให้การคุ้มครองกับชาวคริสต์ที่ไม่ใช่คนของบริษัทฯ แต่บางครั้งในทางปฏิบัติบริษัทฯ ก็พยายามจะให้ความคุ้มครองแก่คนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในบริเวณนิคมของตน ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

ในท้ายที่สุดแล้ว ข้อตกลงระหว่างราชสำนักไทยกับราชสำนักฝรั่งเศสก็ไม่มีผลในทางปฏิบัติ เมื่อสมเด็จพระนารายณ์สวรรคตใน ค.ศ. 1688/พ.ศ. 2231 และเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งใหญ่ที่ทำให้ฟอลคอนถูกกำจัดและสมเด็จพระเพทราชาทำการปราบดาภิเษก ซึ่งส่งผลให้ชาวฝรั่งเศสถูกขับไล่ออกจากอยุธยาหรือไม่ก็ถูกจับกุมคุมขังโดยคำสั่งของพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ พวกเขาฮอลันดาคงได้เรียนรู้ทั้งจากประสบการณ์ตรงของตนเองและจากบทเรียนครั้งนี้ของฝรั่งเศสว่า กษัตริย์สยามสามารถจะยกเลิกหรือไม่ปฏิบัติตามกฎที่รัชกาลก่อนได้วางไว้ ทำให้บริษัทวีไอซีถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่จะต้องขอทำสนธิสัญญาไทย-ฮอลันดาใหม่ทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนรัชกาล เพื่อยืนยันสิทธิพิเศษทางการค้าและทางกฎหมายที่มีมาแต่เดิมของตน

6. การจัดระเบียบและการคุ้มครองหมู่บ้านฮอลันดาในอยุธยา

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ราชสำนักอยุธยาอนุญาตให้ชุมชนต่างชาติบางชุมชนจัดการปกครองคนในสังกัดและดูแลระเบียบสังคมภายในนิคมของตนเอง ซึ่งแน่นอนว่าต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขว่าจะต้องสอดคล้องกับกฎระเบียบของส่วนรวม รายงานฉบับหนึ่งของบริษัทวีไอซีจาก ค.ศ. 1731/พ.ศ. 2274 มีรายชื่อของเอกสารจากราชสำนักไทยที่บริษัทฯ ได้รับและเก็บรักษาไว้ในสถานการค้าที่อยุธยา ประกอบด้วย เอกสารหลายฉบับที่ระบุรายชื่อสินค้าที่บริษัทฯ ได้รับอนุญาตให้ซื้อหรือถูกห้ามไม่ให้ซื้อ เอกสารฉบับหนึ่งเป็นคำสั่งไม่ให้ชาวต่างชาติในอยุธยาปรากฏกายภายในหรือใกล้บริเวณพระบรมมหาราชวังหรือสถานที่ที่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ประทับโดยไม่ได้รับอนุญาตล่วงหน้า อีกฉบับหนึ่งเป็นคำสั่งให้มีการจัดเวรยามวิกาลเพื่อป้องกันการเกิดไฟไหม้ การลักทรัพย์ และปัญหาความไม่สงบอื่นๆ ในทุกส่วนของพระนคร และฉบับสุดท้ายเป็น

²⁸ Lingat, 'La condition des étrangers au Siam', pp. 261-2.

คำสั่งห้ามมิให้มีการยิงปืน อาวุธใดๆ หรือพลุไฟภายในเขตพระนคร โดยไม่ได้รับอนุญาตจากทางการ²⁹ เอกสารเหล่านี้ล้วนบ่งบอกถึงกฎเกณฑ์ที่กำกับชีวิตประจำวันของชาวต่างชาติกลุ่มนี้ในอาณาจักรสยาม

หัวหน้าสถานีการค้าของวีไอซีไม่เพียงแต่ต้องดูแลลูกจ้างบริษัทเท่านั้น แต่ยังต้องปกครองชาวพื้นเมืองและชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในนิคมของบริษัทฯ อาจกล่าวได้ว่าหมู่บ้านฮอลันดานั้นถือเป็น “บ้าน” หนึ่งตามการจัดระเบียบสังคมของสยาม โดยมีหัวหน้าสถานีการค้าทำหน้าที่เป็น “นาย” ของ “บ้าน” โดยหลักแล้วการสื่อสารระหว่างหัวหน้าชุมชนต่างชาติต่างๆ รวมถึงหัวหน้าสถานีการค้าวีไอซีกับทางการไทยจะอยู่ในความรับผิดชอบของออกญาพระคลังผ่านขุนนางกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา โดยมีล่ามหลวงเป็นสื่อกลาง

สถานีการค้าวีไอซีในอยุธยาถูกสร้างขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่แสดงให้เห็นปัจจัยสำคัญสามประการที่กำหนดความเป็นอยู่ของบริษัทฯ ในราชอาณาจักรสยาม คือ (1) ความสำคัญทางการค้าและทางยุทธศาสตร์ของอยุธยาต่อบริษัทฯ (2) ความจริงที่ว่าเมื่ออยู่ในอยุธยานั้นชะตากรรมของบริษัทฯ ขึ้นอยู่กับความเมตตาของราชสำนักไทย และ (3) ความมีอิสระในการปกครองตนเองในระดับหนึ่งของพวกฮอลันดา

สถานีการค้าในอยุธยาเป็นส่วนหนึ่งเครือข่ายนิคมของบริษัทวีไอซีที่กระจายอยู่ตั้งแต่แอฟริกาใต้ถึงเอเชียตะวันออก นิคมเหล่านี้แบ่งได้เป็นสามลักษณะใหญ่ๆ ได้แก่ (1) สถานีการค้าที่ไม่มีความสามารถทางการทหาร ซึ่งมักอยู่ในดินแดนที่ผู้ปกครองพื้นเมืองทรงอำนาจ (2) ที่ตั้งถิ่นฐานที่มีความสามารถทางการทหาร มีระบบการป้องกันเมือง ดิคาอูร์ และมีกำลังทางเรือ และ (3) ป้อมปราการขนาดเล็กเพื่อการควบคุมน่านน้ำและหมู่เกาะ สองประเภทหลังเกิดขึ้นได้ในที่ที่ไม่มีอำนาจพื้นเมืองหรือผู้ปกครองพื้นเมืองหรือชาติตะวันตกอื่น ไม่มีอำนาจเหนือบริษัทฯ สถานีการค้าในอยุธยาจัดอยู่ในประเภทแรก ซึ่งรวมถึงสถานีการค้าที่สำคัญอื่นๆ เช่น เดซิมา (นางาซากิ) กวางตุ้ง และสุริรัฐ เป็นต้น พวกฮอลันดาอยู่รอดได้ด้วยการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้ปกครองพื้นเมืองและอาจกล่าวได้ว่าอยู่ภายใต้การคุ้มครองของผู้มีอำนาจเหล่านี้³⁰

ราชสำนักไทยเท่านั้นจะเป็นผู้กำหนดว่าชุมชนต่างชาติจะตั้งถิ่นฐานที่ใดในอยุธยา ในกรณีของพวกฮอลันดาสมเด็จพระเอกาทศรถพระราชทานที่ดินผืนหนึ่งในเขตของพวกมุสลิมภายในกำแพงเมืองให้เป็นที่ตั้งสถานีการค้าแก่พวกฮอลันดาเป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1608/พ.ศ. 2151 แต่ต่อมาพวกฮอลันดาจะย้ายไปตั้งถิ่นฐานอยู่นอกกำแพงพระนครเช่นเดียวกับชาวต่างชาติอีกหลายกลุ่ม โดยเมื่อ ค.ศ. 1634/พ.ศ. 2177 สมเด็จพระเจ้าปราสาททองพระราชทานที่ดินบนฝั่งตะวันออก

²⁹ VOC 2193, Transport gedaen door het opperhoofd Rogier van Alderwereld aen zijn vervanger Pieter Sijen, 1731, fos. 203-6.

³⁰ Kees Zandvliet, “Vestingbouw in de Oost”, in *De Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen oorlog en diplomatie*, ed. Gerrit Knaap and Ger Teitler (Leiden: KITLV, 2002), 151-80, pp. 167-70.

ของแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ของตัวเมือง ซึ่งเป็นที่ที่พวกฮอลันดาจะปักหลักอยู่ไปจนถึงหนึ่งปีครึ่งก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะล่มสลาย ที่ดินผืนนี้คิดแม่น้ำทำให้สะดวกต่อการขนย้ายสินค้าขึ้นลงเรือ ขณะเดียวกันด้วยความที่อยู่บนเนินสูงทำให้ไม่ย่ำน้ำจะท่วม และกว้างขวางพอที่จะสร้างสถานีการค้าที่มีขนาดใหญ่กว่าเดิม สถานีการค้าแห่งใหม่นี้ประกอบด้วยตึกใหญ่ที่ทำหน้าที่เป็นทั้งสำนักงานและที่อยู่อาศัยของเจ้าหน้าที่ระดับสูง ทั้งสถานีสามารถรองรับให้ที่พำนักแก่ลูกจ้างบริษัทได้มากถึงสี่สิบคนต่อครั้ง³¹ สถานีนี้มีรั้วรอบทำจากไม้ไผ่และคูน้ำล้อมเพื่อการป้องกัน สะพานขนาดเล็กแต่ละด้านเชื่อมการไปมาหาสู่ระหว่างตึกที่ทำการกับชุมชนรอบข้างและโกดังใหญ่ในทิศตะวันออก นอกจากนี้ยังมีโรงเก็บสินค้าย่อยๆ ห้องจองจำขนาดเล็ก สวน และสุสาน³²

ในตอนแรกราชสำนักไทยอนุญาตให้บริษัทวีไอซีสร้างตึกที่ทำการตามที่เห็นควร มีเงื่อนไขเพียงว่าตึกจะต้องไม่ฉูดฉาดเกินไปและจะต้องไม่สูงนัก ซึ่งอาจอธิบายได้ด้วยเหตุผลเรื่องความปลอดภัยของขบวนเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคที่จะต้องล่องตามแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านหน้าสถานีการค้าฮอลันดา นอกจากนี้ราชสำนักคงไม่ยอมให้ตึกของพวกฮอลันดาใหญ่โตน่าเกรงขามเกินไปนัก เพราะนี่คือหนึ่งในสิ่งแรกๆ ที่ผู้มาเยือนจะได้เห็นเมื่อล่องเรือเข้าสู่พระนคร อย่างไรก็ตาม ไชสแบร์ต เฮค (Gijsbert Heeck) แพทย์ของบริษัทฯ ผู้มาเยือนอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1650 และได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับอยุธยาไว้ ได้บรรยายตึกที่ทำการบริษัทว่าเป็น “ตึกที่แข็งแรงและยอดเยี่ยม ก่อสร้างกว้างและสูง”³³ ส่วนบาทหลวงแซร์แวงส์ก็ชมว่าเป็น “อาคารที่สวยงามและกว้างใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในอาณาจักร”³⁴ คุณสมบัติของอาคารนี้บอกถึงทัศนคติของบริษัทวีไอซีในทศวรรษที่ 1630 ว่าเห็นอยุธยาเป็นที่ที่ควรลงทุนเพื่อหวังผลระยะยาว

อย่างไรก็ตาม สถานีการค้าของวีไอซีเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งกับราชสำนักไทยในบางโอกาส กรณีแรกเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1636/พ.ศ. 2179 เมื่อขุนนางที่เป็นปฏิปักษ์กับบริษัทวีไอซีได้เพ็ดทูลให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเข้าใจผิดว่า อาคารที่ทำการของบริษัทฯ ได้รับการต่อเติมจนดูเหมือน “ป้อมปราการ” มากกว่าอาคารธรรมดา และยังคงกล่าวหาต่อไปว่าสถานีการค้าฮอลันดาในอยุธยาขณะนั้นมีกำลังคนมากเกินไป พวกฮอลันดาจึงถูกลดรายแผ่นดินฝัองอาคารและรายซื้อ

³¹ Smith, *The Dutch in Seventeenth Century Thailand*, 101; VOC 1118, Dagregister Schouten, 10 July 1634, fo. 75', Missive Schouten to Batavia, 15 Nov. 1634, fo. 48'; VOC 3089, Missive Werndlij to Batavia, 31 Dec. 1763, fos. 12-14. หัวหน้าสถานี Werndlij บันทึกไว้ว่าที่ตั้งสถานีการค้าวีไอซีเปรียบเสมือนเกาะขนาดเล็กที่จะยังคงน้ำท่วมไม่ถึงแม้ว่าพื้นที่รอบข้างจะจมน้ำถึงสามหรือสี่ฟุตแล้ว

³² Gijsbert Heeck, *A Traveler in Siam in the Year 1655: Extracts from the Journal of Gijsbert Heeck*, tr. and introduced by Barend Jan Terwiel (Chiang Mai: Silksworm Books, 2008), pp. 54-7. และ Smith, *The Dutch in Seventeenth Century Thailand*, pp. 54-7.

³³ Heeck, *A Traveler in Siam*, pp. 54-7.

³⁴ Gervaise, *The Natural and Political History*, p. 48.

ลูกจ้างที่พำนักอยู่ที่สถานีการค้าในขณะนั้นให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงพิจารณา ซึ่งปรากฏว่าพระองค์ทรงพอพระทัยกับคำอธิบายของบริษัท³⁵ อีกกรณีหนึ่งเกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1732/พ.ศ. 2275 หลังจากที่แพทย์ประจำบริษัทฯ ได้ถวายการรักษาแก่สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พระองค์จึงทรงมีความสนพระทัยในความเป็นอยู่ของพวกฮอลันดา ราชสำนักจึงส่งคนมาเยี่ยมที่ทำการบริษัทและวาดรูปสถานที่เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการรายงานต่อพระมหากษัตริย์ ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงไม่พอพระทัยที่เห็นหน้าหลุมศพของชาวคริสต์ในสุสานของบริษัทฯ ดูละม้ายคล้ายรูปทรงของเจดีย์แบบพุทธ ออกญาพระคลังจึงขอให้บริษัทฯ เอาหินหน้าหลุมศพเหล่านี้่ออกเสีย แต่บริษัทฯ ปฏิเสธและอ้างว่าไม่มีสิทธิที่จะเคลื่อนย้ายหินหน้าหลุมศพเหล่านี้ เพราะสร้างด้วยเงินของครอบครัวผู้ตาย³⁶

นอกจากสถานีการค้านอกกำแพงพระนครแห่งนี้แล้ว บริษัทวีไอซียังมีที่ดินอื่นๆ ที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งสถานที่เหล่านี้ก็เป็นตัวบ่งชี้ขอบเขตและลักษณะของกิจกรรมของพวกฮอลันดาในราชอาณาจักรสยามได้อย่างดี แห่งแรกคือที่ตั้ง โรงเก็บสินค้าและที่พักเรือของบริษัทฯ ที่มีชื่อว่า “อัมสเตอร์ดัม” ตั้งอยู่ที่ “บ้านเจ้าพระยา” หมู่บ้านที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา การเดินทางขนส่งระหว่างเรือใหญ่สำหรับการเดินทางระยะไกลที่จะมาจอดเทียบที่ปากแม่น้ำกับสถานีการค้าที่อยู่อาศัยเรือที่มีขนาดเหมาะสมกับการล่องแม่น้ำได้ ซึ่งมีทั้งที่เป็นเรือที่บริษัทฯ ครอบครองไว้ใช้ในสยามเองและที่เป็นเรือรับจ้างของพ่อค้าท้องถิ่น โกดังแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นเมื่อประมาณปี ค.ศ. 1650/พ.ศ. 2193 เพื่อเป็นที่รวบรวมและเก็บรักษาสินค้าที่รอการขนส่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สินค้าประเภทไม้ท่อน บริษัทฯ จะแต่งตั้งผู้ควบคุม โกดังเพื่อเป็นหูเป็นตาให้บริษัทฯ ในการตรวจสอบว่ามีลูกจ้างคนใดลักลอบขนสินค้าของตนเองขึ้นหรือลงเรือของบริษัทฯ หรือไม่³⁷ (การลักลอบทำการค้าส่วนตัวที่เบียดบังผลประโยชน์ของบริษัทถือเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งของบรรดาบริษัทอินเดียตะวันออกทั้งหลาย) แห่งที่สองคือที่ดินผืนเล็กๆ ใกล้บริเวณวัดโปรดสัตว์ที่อยู่ห่างไปทางทิศใต้จากที่ทำการบริษัทฯ เป็นระยะทางประมาณสองไมล์ ซึ่งพวกฮอลันดาได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระนารายณ์เมื่อปี ค.ศ. 1670/พ.ศ. 2213 เพื่อใช้ทำสวนและเป็นสถานที่ตากอากาศ พวกเขาได้สร้างบ้านอิฐขนาดเล็กหลังหนึ่งไว้ที่นั่น แต่ต่อมาในปี ค.ศ. 1697 หัวหน้าสถานีการค้า โทมัส ฟัน ซอน (Thomas van Zon) ได้เปลี่ยนสถานที่นี้เป็นที่เก็บและโรงเลื่อยไม้ฝางแห่ง

³⁵ VOC 1119, Dagregister Van Vliet, 6 Apr. 1636, fo. 1340^r.

³⁶ VOC 2239, Dagregister Sijen, 18 July 1732, fo. 60. เรื่องการมีส่วนร่วมในความพยายามรักษาพระอาการประชวรของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระของพวกวีไอซี ดู Dhiravat na Pombejra, 'The Last Year of King Thaisa's Reign: Data Concerning Politics and Society from the Dutch East India Company's Siam Factory *Dagregister* for 1732', ใน *ความขมก้นของอดีต/The Wilderness of the Past*, บรรณาธิกร โดย วินัย พงศ์ศรีเพียร (กรุงเทพฯ: 2537), หน้า 125-45.

³⁷ Van der Kraan, 'On Company Business', p. 68.

ใหม่ทดแทนโรงเลื่อยไม้ที่ “บ้านเจ้าพระยา” ซึ่งไม่สามารถจัดหาไม้ฝางได้พอเพียง และถึงแม้ว่าค่าแรงของแรงงานในสถานที่ทั้งสองจะไม่ต่างกันนัก แต่เจ้าหน้าที่บริษัทสามารถลงไปดูแลการทำงานที่วัดโปรดสัตว์ได้สะดวกกว่าเพราะใกล้สถานประกอบการค้าที่อยู่มากกว่า³⁸ ในช่วงระยะเวลาหนึ่งในครึ่งหลังของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อพระองค์ทรงโปรดการประทับที่ลพบุรีเป็นระยะเวลานาน บริษัทฯ ก็มีบ้านหลังเล็กๆ ที่ลพบุรีไว้ให้เจ้าหน้าที่ไปพำนักเวลาที่เดินทางไปเจรจาธุรกิจกับออกญาพระคลัง³⁹ นอกจากนี้บริษัทวีไอซียังมีสถานประกอบการค้าขนาดเล็กที่นครศรีธรรมราชหรือที่มักเรียกว่า “ลิกอร์” (Ligor) ในเอกสารตะวันตกร่วมสมัย ซึ่งมีเจ้าหน้าที่บริษัทไม่กี่คนประจำอยู่ โดยมีหน้าที่หลักในการหาซื้อแร่ดีบุกอันเป็นสินค้าสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งสำหรับบริษัทฯ และเช่นเดียวกับสถานีใหญ่ที่อยุธยาสถานีลิกอร์ได้พัฒนาตามกาลเวลาไปเป็นชุมชนขนาดเล็กที่มีทั้งลูกจ้างบริษัทและชาวพื้นเมือง

การที่ทางการไทยแบ่งชุมชนต่างชาติให้เป็น “บ้าน” อยู่แยกจากประชากรพื้นเมืองและจากชุมชนต่างชาติอื่นๆ อาจเป็นการทำให้ง่ายต่อการควบคุมดูแล⁴⁰ อย่างไรก็ตามชุมชนต่างชาติโดยเฉพาะพวกที่อยู่นอกกำแพงพระนครก็ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว ตามข้อความในเอกสารและข้อมูลในแผนที่/รูปวาดของชาวตะวันตกร่วมสมัยในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18/กลางพุทธศตวรรษที่ 21 และ 23 จะเห็นได้ว่ามีชาวต่างชาติหลายกลุ่มตั้งถิ่นฐานอยู่นอกกำแพงพระนคร โดยเฉพาะที่เป็นชนชาติที่เดินทางค้าขายทางทะเลจะตั้งนิคมติดริมฝั่งแม่น้ำ หลักฐานฮอลันดาแสดงว่าชุมชนต่างชาติเหล่านี้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันอยู่ตลอดเวลา ถือเป็นวิถีปฏิบัติที่รับรู้กันในหมู่หัวหน้าสถานีวีไอซีว่าจะต้องผูกมิตรกับชาติการค้าอื่นๆ ในอยุธยา ทางทิศใต้ของหมู่บ้านฮอลันดาบนฝั่งแม่น้ำเดียวกันมีนิคมของพวกญี่ปุ่น มอญ มาเลย์ และที่ทำการบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ฝั่งตรงข้ามเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านโปรตุเกส⁴¹

นายแพทย์เฮคเขียนไว้ว่า ในอยุธยาความสัมพันธ์ระหว่างชาวฮอลันดากับชาวโปรตุเกสซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่อีกฟากของแม่น้ำเป็นไปฉันท์มิตรเพราะต่างมีประโยชน์ร่วมกัน⁴² ซึ่งต่างจากความเป็นศัตรูที่มีต่อกันเมื่อทั้งสองพบกันในน่านน้ำสากล ชาวโปรตุเกสในอยุธยาเป็นกลุ่มหนึ่งที่ทำ

³⁸ VOC 1596, Missive Thomas van Son to Batavia, 8 Dec. 1697, fo. 57.

³⁹ VOC 1440, Missive Johannes Keijts to Batavia, 23 Nov. 1687, fo. 2256^rv.

⁴⁰ Dhiravat na Pombejra, ‘VOC participation in Siamese Society during the Late Ayutthaya Period, 1688-1767’, in id., *Court, Company, and Campong: Essays on the VOC Presence in Ayutthaya* (Ayutthaya: Ayutthaya Historical Study Centre, 1992), 44-62, p. 46.

⁴¹ มีหลักฐานว่าพวกฮอลันดามักจ้างพวกญี่ปุ่นมาห่อหีบของอย่างถูกวิธีเพื่อเตรียมส่งไปขายที่ญี่ปุ่น

⁴² Heeck, *A Traveler in Siam*, p. 61. เมื่อก้าวถึงชาวโปรตุเกสในอยุธยาหรือในเอเชีย เราต้องเข้าใจว่า อาจเป็นผู้สืบเชื้อสายจากชาวโปรตุเกสรุ่นแรกๆ ที่เข้ามาอาศัยในเอเชีย หรือเป็นชาวเอเชียที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิกผ่านการเผยแพร่ของบาทหลวงโปรตุเกสและรับชื่อแบบโปรตุเกสมา

หน้าที่รวบรวมและขายสินค้าไทยให้กับบริษัทฯ เนื่องจากมีความคุ้นเคยกับระบบการค้าพื้นเมือง และสามารถเดินทางเข้าไปในแผ่นดินลึกกว่าอยุธยาและปริมณฑลซึ่งเป็นสิ่งที่ลูกจ้างบริษัทวีไอซีไม่ได้รับอนุญาต นอกจากนี้จะได้รับพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษ จึงต้องอาศัยชาวโปรตุเกสในอยุธยาซึ่งสามารถเดินทางเข้าไปในภาคพื้นทวีปได้⁴³ ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ชาวโปรตุเกสทำงานเป็นล่ามให้กับบริษัทฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการติดต่อกับราชสำนัก ภาษาโปรตุเกสและภาษามลายูเป็นภาษาที่ใช้ในการติดต่ออย่างเป็นทางการ (ลายลักษณ์อักษร) ระหว่างบริษัทวีไอซีกับราชสำนักไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวต่างชาติเหล่านี้ไม่ได้จำกัดอยู่แค่การค้าขาย แต่ยังมีมิติด้านสังคมและวัฒนธรรมด้วย เอกสารวีไอซีแสดงให้เห็นว่า ชาวฮอลันดาซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ขอให้บาทหลวงโปรตุเกสในนิกายโรมันคาทอลิกมาประกอบพิธีทางศาสนาให้อยู่บ่อยครั้ง ด้วยความที่ขาดแคลนผู้ที่ประกอบพิธีทางศาสนาให้ได้ โดยหลักแล้วบริษัทวีไอซีไม่สนับสนุนการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในเอเชีย (ยกเว้นในดินแดนที่วีไอซีต้องการล้มล้างอิทธิพลของโปรตุเกสที่หยั่งรากในสังคมพื้นเมืองในรูปแบบของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก เช่น ศรีลังกา หมู่เกาะเครื่องเทศ เป็นต้น) ส่วนสุสานของบริษัทฯ ถูกใช้เป็นที่พำนักสุดท้ายของชาวอังกฤษที่เสียชีวิตในอยุธยาในฐานะผู้ร่วมศาสนา⁴⁴ มีบันทึกว่าในค.ศ. 1730/พ.ศ. 2273 ชาวฮอลันดาและ “ผู้คนจากศาสนาอื่นๆ” เข้าร่วมพิธีศพของชาวฝรั่งเศส เรอเน ชาร์บอนโน (René Charbonneau) อดีตแพทย์ในโรงพยาบาลมิชชันนารีฝรั่งเศสและอดีตข้าหลวงประจำภูเก็ลในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งจัดขึ้นในหมู่บ้านฝรั่งเศส และหลังจากพิธีศพพวกฮอลันดายังถือโอกาสไปเยี่ยมบิชอปชาวฝรั่งเศสอีกด้วย⁴⁵ นอกจากนี้ยังมีรายงานว่า ในปี ค.ศ. 1733/พ.ศ. 2276 ลูกสะใภ้ของออกญาวิชาเขนทร์ หรือคอนแสดนต์ดิน ฟอลคอน คือ คอนย่า ลุยซา (Sinhora Dona Louisa Faulcon) ไปเป็นพยานในพิธีแต่งงานระหว่างเจ้าหน้าที่บริษัทวีไอซี เปาลุส สเชเปอ (Paulus Scheeper) กับหญิงลูกครึ่งฮอลันดา-พื้นเมือง มาริอา เวินส์ (Maria Wens)⁴⁶ เรื่องราวเหล่านี้สะท้อนถึงชีวิตประจำวันของประชากรหลากหลายชาติในอยุธยาที่มีความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและมีวิถีปฏิบัติข้ามวัฒนธรรมของกันและกันอยู่ตลอดเวลา

⁴³ VOC 1119, Dagregister Schouten, 19 Sept. 1636, fo. 1303.

⁴⁴ VOC 1458, Dagregister Pieter van den Hoorn, 5 Mar. 1689, fo. 501'.

⁴⁵ VOC 2193, Dagregister Van Alderwereld, 20 and 21 Nov. 1730, fos. 47-8. และ Dhiravat, 'VOC participation in Siamese Society', p. 49. เรื่องของเรอเน ชาร์บอนโน ดู Dhiravat na Pombejra, 'Towards a History of Seventeenth-Century Phuket', in Sunait Chutintaranond and Chris Baker (eds.), *Recalling the Pasts: Autonomous History in Southeast Asia* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2002), 89-126, pp. 120-1.

⁴⁶ VOC 2286, Originele resolutie op 11 April 1732 rakende het huwelijk van de Barquir Paulus Scheeper en de jonge dochter Maria Wens, fo. 92.

จอร์จ ไวนด์ สมิธ กล่าวว่าอยุธยาเป็นตัวอย่างของสถานที่ที่ “ชุมชนคัตซ์มีปฏิสัมพันธ์ด้วย แต่ไม่ได้บูรณาการเข้ากับ” สังคมท้องถิ่น⁴⁷ ชีวิตชาวฮอลันดาในอยุธยาที่มีผู้ปกครองทรงอำนาจนั้นแตกต่างจากชีวิตในเมืองอาณานิคมอย่างปัตตาเวียหรือโคลอมโบ ซึ่งพวกเขามีอำนาจในการสร้างและควบคุมสังคม สำหรับบริษัทวีโอซีแล้วอยุธยาเป็นสถานที่สำหรับตั้งสถานีการค้าเท่านั้นและไม่ใช่ที่ตั้งรกรากสำหรับชาวฮอลันดาจำนวนมาก เมื่อมาอยู่ในเอเชียการขาดแคลนสตรีร่วมชาติจากเมืองแม่ทำให้ชาวยุโรปต้องเลือกใช้ชีวิตร่วมกับสตรีพื้นเมือง ลูกจ้างบริษัทในสยามจึงอยู่กินและให้กำเนิดบุตรหลานกับหญิงพื้นเมืองทั้งที่เป็นชาวไทย มอญ ลาว หรือลูกผสมพื้นเมือง

หมู่บ้านฮอลันดาประกอบด้วยส่วนหลักที่เป็นสถานีการค้าและที่อาศัยของลูกจ้างบริษัท และส่วนที่ใหญ่กว่าคือหมู่บ้านซึ่งมีประชากรหลักเป็นชาวพื้นเมือง บวกกับผู้ที่สืบเชื้อสายจากชาวดัตช์ และชาวดัตช์ที่เป็น “ชนเสรี” ซึ่งมักประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าอิสระ

ใน ค.ศ. 1720/พ.ศ. 2263 หัวหน้าสถานีไวนด์ บรันด์ โบลม (Wijbrand Blom) เขียนบันทึกตามประเพณีปฏิบัติของบริษัทให้เฮนดริก แฟร์แบร์จ (Hendrik Verberg) ผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งแทนเขา⁴⁸ บันทึกส่งมอบงานระหว่างหัวหน้าสถานีเช่นนี้เป็นการถ่ายทอดข้อมูลและประสบการณ์ที่จำเป็นต่อการดำเนินธุรกิจและการเอาตัวรอด มีการอธิบายเรื่องสำคัญต่างๆ เช่น โครงสร้างและสถานการณ์ปัจจุบันของการค้า การเมืองในราชสำนัก การรักษาความสัมพันธ์กับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นประโยชน์ต่อบริษัทฯ เป็นต้น บันทึกส่งมอบงานของโบลมมีความพิเศษกว่าฉบับอื่นๆ ที่เหลือรอดมาถึงปัจจุบันเพราะว่าส่วนหนึ่งของบันทึกฉบับนี้อธิบายการดูแลรักษาระเบียบภายในนิคมฮอลันดาอย่างละเอียด ประการแรก โบลมบอกว่าบริษัทวีโอซีเข้าใจสิทธิทางกฎหมายของบริษัทที่มีเหนือนิคมอย่างไร ประการที่สอง แสดงให้เห็นว่าบริษัทฯ มีวิธีปกครองนิคมอย่างไร ประการที่สาม บริษัทฯ จะดำเนินการอย่างไรในกรณีที่มีการละเมิดกฎหมายของทางการไทยที่เกี่ยวข้องกับคนหรือพื้นที่ในการดูแลของบริษัทฯ และประการที่สี่ บริษัทฯ จะปฏิบัติตนอย่างไรในกรณีที่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จพระราชดำเนินผ่านสถานีการค้า

โบลมเห็นว่าบริษัทวีโอซีมีสิทธิเต็มที่เหนือที่ทำการสถานี ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ระบุไว้ในสนธิสัญญาไทย-ฮอลันดา แต่ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติระหว่างบริษัทฯ กับราชสำนักไทยว่า สถานที่ทำการและเรือของบริษัทฯ มีเอกสิทธิ์จากอำนาจทางกฎหมายพื้นเมือง เปรียบเสมือนเอกสิทธิ์ทางการทูตในปัจจุบัน บริษัทฯ ห้ามมิให้ใครเข้ามาอยู่อาศัยในหมู่บ้านรอบสถานีการค้าโดยไม่ได้รับการอนุญาตจากหัวหน้าสถานีก่อน⁴⁹ และบริษัทฯ ก็ห้ามมิให้ใครเข้ามาจับกุมคนที่อาศัยในนิคมไปโดยไม่ได้รับอนุญาตจากหัวหน้าสถานีและต้องมีคำสั่งจากออกญาพระคลังมายืนยัน⁵⁰

⁴⁷ Smith, *The Dutch in Seventeenth Century Thailand*, p. 111.

⁴⁸ VOC 1945, *Memorie W. Blom*, 22 Dec. 1720, fo. 68.

⁴⁹ *Ibid.*, fo. 69.

⁵⁰ *Ibid.*, fo. 72-3.

โบลมย้ำด้วยว่าบริษัทฯ จำเป็นที่จะต้องรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับแรงงานพื้นเมือง เช่น ช่างไม้ กูลี หรือคนเดินเรือ เป็นต้น เขาเชื่อว่าคนพื้นเมืองที่อาศัยในนิคมฮอลันดาหวังว่าจะได้รับประโยชน์และการคุ้มครองจากบริษัทซึ่ง “ไม่สามารถหาได้ภายนอกนิคม นอกจากด้วยวิธีการให้สินบน”⁵¹ เมื่อชาวนิคมประสบปัญหาในการนำสินค้าไปขายที่ตลาดใกล้วัดพนัญเชิงซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านฮอลันดาเพราะถูกกีดกันโดยนายตลาดที่นั่น โบลมได้แก้ปัญหาโดยการขออนุญาตจากทางการไทยเปิดตลาดทางด้านหลังของที่ทำกรบริษัท โดยตลาดจะช่วยให้ทางการไทยเป็นเงินจำนวนสี่ตำลึงต่อปี มีการแต่งตั้งคนในหมู่บ้านเป็นคนเก็บค่าเช่าที่รายวัน โบลมรายงานอีกด้วยว่าตลาดแห่งนี้ให้รายได้งามและมีสินค้าหลากหลายมากมาย⁵²

ในกรณีที่มีการวิวาทจนทำให้เกิดการบาดเจ็บหรือเสียชีวิต บริษัทฯ จะต้องจับตัวผู้กระทำผิดเพื่อป้องกันการหลบหนีและรายงานคดีที่เกิดขึ้นต่อออกญาพระคลัง เมื่อเกิดกรณีเหล่านี้หรือการขโมยขึ้น ทางการไทยจะปักเสาต้นหนึ่ง ณ จุดที่เกิดเหตุกรณีเกิดขึ้น แล้วผูกเชือกความยาว 36 ฟาซอม (1 ฟาซอม เท่ากับ 1.88 เมตร ในระบบคัตซ์) ตีวงรอบจุดเกิดเหตุ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในรัศมีวงดังกล่าวจะต้องถูกนำมาสอบปากคำว่ามีส่วนกับสิ่งที่เกิดขึ้นหรือไม่ ถ้าไม่มีก็ยังคงต้องเสียค่าปรับในฐานที่ไม่ได้ช่วยป้องกันไม่ให้เกิดเหตุขึ้น โบลมเตือนว่าการกระทำลักษณะนี้อาจกระทบต่อหมู่บ้านฮอลันดาได้หากว่าเหตุเกิดในพื้นที่ใกล้เคียง⁵³

เมื่อเกิดเพลิงไหม้ขึ้นภายในหมู่บ้านฮอลันดา วิโอซึ่งจะทำตามกฎหมายพื้นเมือง คือ จับกุมเจ้าของบ้านที่เป็นต้นเพลิงและนำบุคคลนั้นขึ้นพิจารณาตัดสินที่ โบลมเห็นว่าเป็นความคิดที่ดี ซึ่งน่าจะเป็นเพราะว่าวิธีนี้จะเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการวิวาทกันระหว่างบ้านต้นเพลิงกับผู้สูญเสียขณะเดียวกันโบลมเน้นว่าต้องการให้นำบุคคลที่รับผิดชอบการเกิดเหตุมาขึ้นศาลบริษัทภายในนิคมเอง เพื่อกันไม่ให้ทางการไทยเข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งอาจนำไปสู่ข้อขัดแย้งระหว่างบริษัทฯ กับราชสำนักได้⁵⁴

มาตรการในการป้องกันการเกิดเพลิงไหม้ประการหนึ่งคือ การจำกัดจำนวนบ้านที่สร้างจากไม้ไผ่ของคนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน โบลมระบุว่าเมื่อไฟไหม้เกิดขึ้นบ่อย เช่น ในค.ศ. 1718/พ.ศ. 2261 เกิดเหตุครั้งใหญ่จนทำให้เขาต้องสั่งรื้อบ้านไม้ไผ่จำนวนหนึ่งและให้ชาวบ้านย้ายห่างออกไปจากตึกที่ทำกรบริษัท แต่เขาตระหนักดีว่าการควบคุมคนพื้นเมืองในเรื่องนี้เป็นไปได้ยากมากและบ้านไม้ไผ่เหล่านี้พร้อมที่จะลุกขึ้นราวดอกเห็ดได้ทุกเมื่อ⁵⁵

⁵¹ Ibid., fo. 73.

⁵² Ibid., fos. 72-3.

⁵³ Ibid., fos. 70-1. นี่คือต้นแบบสมัยอยุธยาของกฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

⁵⁴ Ibid., fos. 75.

⁵⁵ Ibid., fos. 75.

บริษัทฯ มีเหตุผลที่ต้องจำกัดจำนวนคนพื้นเมืองที่อาศัยในหมู่บ้าน โบลมเห็นว่าชาวสยาม นั้นเป็น “ชาติที่ชอบทะเลาะเบาะแว้ง” ยิ่งอยู่กันมากเท่าไรก็ยิ่งก่อปัญหามากขึ้นเท่านั้น ดังนั้นเพื่อ หลีกเลี่ยงการเข้ามาเกี่ยวข้องกับของทางการไทยในกรณีที่เกิดปัญหา บริษัทฯ พร้อมทั้งจะไล่ใครก็ตามที่ เป็นตัวปัญหาออกจากหมู่บ้าน หรืออย่างน้อยจะต้องนำตัวมาลงโทษ บางครั้งคนไม่ดีก็พยายามจะ เข้ามาอยู่ในนิคมเพื่อหลบหนีการจับกุมหรือลงโทษของทางการไทย โดยอ้างว่ารู้จักกับคนข้างใน (โบ ลมจึงสั่งให้มีการสำรวจจำนวนประชากรทุกเดือนมกราคมของทุกปี⁵⁶ พวกเขาจะเก็บรายการนี้ ไว้ใช้แสดงหรือปฏิเสธสถานะความเป็นผู้อยู่อาศัยในนิคมของบุคคลที่อาจสร้างปัญหาต่อทางการ ไทย ที่จริงแล้วก่อนสมัยโบลมได้มีการสำรวจจำนวนประชากรมาแล้วอย่างน้อยหนึ่งครั้ง คือ เมื่อ เดือนมกราคม 1689/พ.ศ. 2232 เนื่องจากเกิดความไม่สงบในกรุงศรีอยุธยาอันเป็นผลมาจากการที่มี จำนวนอาชญากรที่สูงผิดปกติปรากฏตัวในพระนครในคราวเดียวกัน เป็นที่น่าเสียดายว่าเอกสารที่มี อยู่กล่าวถึงผลสำรวจจำนวนประชากรหมู่บ้านฮอลันดาแค่ครั้งเดียวคือในปี ค.ศ. 1732/พ.ศ. 2275 นับเป็นจำนวน 240 คนหรือเท่ากับ 1443 คน รวมทั้งชาย หญิง และเด็ก⁵⁷

นี่เป็นเรื่องที่บริษัทวีไอซีต้องอาศัยทางการไทย และเป็นเรื่องที่สำคัญมากจนต้องระบุไว้ในสนธิสัญญาไทย-ฮอลันดา ค.ศ. 1664/พ.ศ. 2207

ในกรณีที่ ... ลูกหนี้ของบริษัทฯ ปฏิเสธการจ่ายชำระหนี้ หลังจากที่ได้รับทราบรายงาน เช่นนั้น โดยออกญาพระคลังแล้วพระมหากษัตริย์จะต้องทรงสนับสนุนบริษัทฯ ให้ได้รับ การทวงหนี้ด้วยการจับกุมผู้หนีหนี้และคุมขังไว้จนกว่าการทวงหนี้จะเป็นอันสิ้นสุด แต่ถ้า บริษัทฯ จะไม่สามารถได้รับการจ่ายชำระเต็มของหนี้ได้ พระมหากษัตริย์หรือออกญาพระ คลังจะต้องส่งตัวลูกหนี้ให้แก่บริษัทฯ⁵⁸

ดังนั้นหากผู้อยู่อาศัยในนิคมไม่ยอมชำระหนี้ก็จะถูกส่งตัวไปให้ออกญาพระคลังและจะถูกดำเนินคดี ตามระบบกฎหมายไทย

⁵⁶ Ibid., fos. 75-6.

⁵⁷ VOC 2239, Dagregister Sijen, 5 May 1732, fo. 39.

⁵⁸ แปลจาก 'The Dutch-Thai Treaty of 1664', in Smith, *The Dutch in Seventeenth Century Thailand*, 139.

In case, ... a debtor of the Honourable Company refuse [*sic*] the payment of his debt, His Majesty after being duly advised to that effect by Oya Berckelang, ... shall assist the Honourable Company to recover its claim by arresting the defaulter and keeping him in custody until the claim shall have been settled. If, however, the Honourable Company might fail to obtain in this way the full payment of its claim, the King or Oya Berckelang [*sic*] shall be bound to deliver the debtor to the said Company.

ประเด็นสุดท้ายที่โบลมเตือนเพื่อนร่วมงานผู้มาใหม่ คือ การปฏิบัติตนและการเตรียมพร้อม ที่ทำการทั้งด้านบุคคลและสถานที่ในกรณีที่พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินผ่านนิคมทางชลมารค โดยบริษัทฯ จะต้องประดับบริเวณด้านหน้าของที่ทำการและเรือบริษัทที่จอดเทียบท่าอยู่หน้า ที่ทำการด้วยธงประดับ ยามบริษัทจะต้องกลับเข้าไปประจำภายในรั้ว หัวหน้าสถานีและผู้ช่วย จะต้องรอรับเสด็จและถวายบังคมแบบไทยที่ทำน้ำในเวลาที่ยขบวนเสด็จพระราชดำเนินผ่านหน้า ที่ทำการบริษัท โดยห้ามมิให้ใครอื่นเงยหน้าขึ้นมองขบวนเสด็จหรือพายเรือผ่านเข้ามา ผู้ฝ่าฝืนจะต้องโทษถึงชีวิต⁵⁹ จากการสำรวจเอกสารบริษัทหลายฉบับจะพบว่าเป็นเรื่องที่ลูกจ้างบริษัทโดยรวมตระหนักคืออยู่แล้ว

7. ข้อขัดแย้งและการต่อรองระหว่างบริษัทวีไอซีกับราชสำนักอยุธยา

นอกจากบริษัทวีไอซีและราชสำนักไทยจะมีกรณีพิพาทที่เกี่ยวข้องกับการค้าอยู่เป็นประจำแล้ว บางครั้งก็ยังมีความขัดแย้งที่เกี่ยวกับนิคมฮอลันดาและผู้อยู่อาศัย ถึงแม้ว่าอำนาจของบริษัทฯ จะเพิ่มขึ้นในภูมิภาคเอเชีย แต่ภายในอยุธยาเองพระมหากษัตริย์ยังคงทรงมีอำนาจที่จะกดดันชาวฮอลันดาในอาณาจักรของพระองค์เอง และชะตากรรมของพวกเขาที่ขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ของพระองค์

การสั่งล้อมที่ทำการบริษัทเป็นวิธีที่ราชสำนักไทยใช้กับพวกฮอลันดาอยู่บ่อยครั้ง เพื่อเป็นการแสดงความไม่พอใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือเพื่อบังคับให้บริษัทวีไอซียอมทำตามเงื่อนไขของราชสำนัก ดังนั้นเอกสิทธิ์ที่บริษัทฯ ควรจะมีเหนือคนในบังคับและสถานีการค้าของตนจึงถูกทำลายอยู่บ่อยครั้ง อาจกล่าวได้ว่าความศักดิ์สิทธิ์ของเอกสิทธิ์ดังกล่าวขึ้นอยู่กับสถานภาพความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทฯ กับราชสำนัก

เมื่อ ค.ศ. 1689/พ.ศ. 2232 ออกญาบรมราชสังคนเข้าไปในหมู่บ้านฮอลันดาเพื่อไปจับกุมผู้อาศัยในหมู่บ้านฮอลันดาและนำไปขังคุกโดยไม่ได้บอกกล่าวหัวหน้าสถานี ทางบริษัทฯ จึงประท้วงต่อออกญาพระคลัง ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาเอกสิทธิ์ของตนมากกว่าเพื่อพิทักษ์สิทธิของชาวนิคม ในกรณีนี้ออกญาบรมราชต้องทำการขอโทษต่อบริษัทฯ นี่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปีแรกของรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่บริษัทฯ กำลังเป็นพันธมิตรที่สำคัญของพระองค์⁶⁰ อย่างไรก็ตามสถานการณ์จะแตกต่างกันไป นับตั้งแต่หลังช่วงต้นของรัชสมัยนี้ความสัมพันธ์ที่ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ตามที่คาดหมายเป็นไปอย่างน่าผิดหวังสำหรับทั้งบริษัทฯ และราชสำนัก ความขัดแย้งระหว่างทั้งสองฝ่ายปรากฏให้เห็นชัดโดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ราช

⁵⁹ VOC 1945, Memorie W. Blom, 22 Dec' 1720, fos. 91-2.

⁶⁰ VOC 1458, Dagregister Van den Hoom, 19 Jan. 1689, fo. 467^v.

สำนักไทยมีการบังคับตรวจค้นนิคมและเรือบริษัทหรือพยายามที่จะทำเช่นนั้นหลายครั้ง โดยอ้างเหตุผลว่าต้องการค้นหาสินค้าต้องห้าม ใน ค.ศ. 1713/พ.ศ. 2274 ทางกรไทยส่งคนเข้าบุกค้นหมู่บ้านฮอลันดาเพื่อตรวจหาฝิ่นจนเกิดการปะทะกับผู้อยู่อาศัย (ที่อาจมีส่วนรู้เห็น)⁶¹ ต่อมาในค.ศ. 1731/พ.ศ. 2274 ราชสำนักต้องการจะตรวจค้นเรือของบริษัทซึ่งเชื่อว่าลักลอบบรรทุกงาช้างอันเป็นสินค้าผูกขาดที่ต้องซื้อขายผ่านราชสำนักเท่านั้น พวกฮอลันดาประท้วงว่าการกระทำดังกล่าวจะเป็นการละเมิดธรรมเนียมอันยาวนานว่าด้วยเอกสิทธิ์ของเรือบริษัท สุดท้ายแล้วทั้งสองฝ่ายก็ประนีประนอมกันได้ด้วยการที่วีไอซียอมขนงาช้างที่ต้องส่งสยลงมาและอนุญาตให้เจ้าหน้าที่ไทยเข้าตรวจสอบ⁶²

โดยทั่วไปแล้วบริษัทวีไอซีพยายามควบคุมกรณีพิพาททางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับลูกจ้างของตนเอง มีกรณียกเว้นคือ ใน ค.ศ. 1713/พ.ศ. 2256 เมื่อกะลาสีเรือชาวฮอลันดาชื่อ โยโดคุส เดอ ฟรีส (Jodocus de Vries) ถูกฆาตกรรมโดยชาวจีนในอยุธยา หนึ่งในชาวจีนเหล่านี้เป็นคนรับใช้ของขุนนางเชื้อสายจีนที่รับใช้ราชสำนักไทย เนื่องจากคดีนี้มีคู่กรณีเป็นชาวต่างชาติทั้งสองฝ่าย ทางกรไทยจึงต้องเข้ามาเป็นตัวกลางในการยุติคดี บริษัทฯ ต้องต่อสู้คดีอยู่นานเป็นปี ในที่สุดศาลไทยก็ตัดสินให้จำคุกฆาตกรตลอดชีวิต โดยให้เหตุผลว่าเนื่องจากคนจีนเหล่านี้ไม่ใช่พสกนิกรของพระมหากษัตริย์สยามจึงไม่สามารถตัดสินให้ต้องโทษประหารในอยุธยาได้ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่ากลุ่มชาวจีนในราชสำนักอาจใช้อิทธิพลช่วยให้คนชาติเดียวกันรอดจากการถูกประหารชีวิต⁶³

ในทางทฤษฎีแล้วบริษัทวีไอซีและราชสำนักไทยมีอำนาจทางกฎหมายทับซ้อนกันอยู่ในสามกรณี คือ (1) กรณีทางกฎหมายที่เกี่ยวกับชาวนิคมที่เป็นคนพื้นเมือง (2) กรณีที่เกี่ยวข้องกับลูกจ้างบริษัทที่ถูกส่งหรือขอยืมตัวไปรับใช้ราชสำนัก และ (3) กรณีที่เกี่ยวข้องกับลูกผสมของพ่อชาวยุโรปที่เป็นลูกจ้างบริษัทและแม่ที่เป็นคนพื้นเมือง

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาวนิคมที่เป็นคนพื้นเมืองปรากฏหลักฐานไม่มากนัก แต่อาจกล่าวได้ว่า บริษัทฯ พยายามให้มีการพิจารณาตัดสินในนิคมอย่างเป็นธรรม นอกจากนั้นแล้วครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1731/พ.ศ. 2274 บริษัทฯ พยายามกันไม่ให้ชายพื้นเมืองในนิคมถูกเกณฑ์แรงงานไปสร้างเจดีย์แห่งหนึ่งในอยุธยาแต่ไม่ประสบความสำเร็จ⁶⁴ แน่แน่นอนว่าพวกฮอลันดามีเหตุผลอยู่เบื้องหลัง

⁶¹ Dhiravat na Pombejra, 'Ayutthaya as a Cosmopolitan Society: a Case Study of Daniel Brochebourde and His Descendants', in id., *Court, Company, and Campong*, 25-43, p. 37. และ Ten Brummelhuis, *Merchant, Courtier and Diplomat*, p. 47.

⁶² VOC 2193, Dagregister Van Alderwereld, 30 Nov.-3 Dec. 1731, fos. 180-3.

⁶³ กรณีการฆาตกรรมโยโดคุส เดอ ฟรีส ดู Dhiravat, 'VOC Participation in Siamese Society', p. 57. และ VOC 1841, Missive Dirck Blom to Batavia, 15 Dec. 1713, fos. 29-30; Translaet vonnis van de Siamse Coning over de moordenaars van de matroos Jodocus de Vries, 5 Feb. 1713, fos. 38-41.

⁶⁴ VOC 2193, Dagregister Van Alderwereld, 30 Nov. - 3 Dec. 1731, fos. 180-3.

กล่าวคือ การที่ราชสำนักเกณฑ์แรงงานไปใช้ข้อมทำให้บริษัทฯ ขาดแคลนแรงงานสำหรับกิจการของคน

ถ้าเราเปรียบเทียบจำนวนคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านฮอลันดาต่อประชากรทั้งหมดของอยุธยา โดยใช้สถิติของปี ค.ศ. 1732/พ.ศ. 2275 ที่แสดงจำนวนประมาณ 1,500 คน ต่อจำนวนประมาณ 200,000 คน ที่แอน โธนี เริด (Anthony Reid) ประเมินไว้สำหรับปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17⁶⁵ จำนวนประชากรนิคมคิดเป็นไม่ถึงร้อยละ 1 ของประชากรในพระนคร ซึ่งดูเหมือนจะเป็นสถิติที่ไม่มี ความหมายอย่างสำคัญ อย่างไรก็ตาม ตัวเลขนี้แสดงให้เห็นว่าคนจำนวนหนึ่งได้ตีตัวออกจาก “นาย” พื้นเมืองและย้ายเข้ามาอยู่ในการปกครองของ “นาย” ต่างชาติอย่างพวกฮอลันดาเพื่อผลประโยชน์และการคุ้มครอง

หลักฐานฮอลันดาและฝรั่งเศสให้การฟ้องกันว่า เมื่อขุนนางเสียดชีวิตลง พระมหากษัตริย์ แห่งสยามจะทรงอ้างสิทธิในทรัพย์สินสมบัติจำนวนหนึ่งในสามหรือในบางกรณีทั้งหมดของข้าราชการผู้นั้น⁶⁶ ถึงแม้ว่าราชสำนักอยุธยาจะมีธรรมเนียมปฏิบัติในการแต่งตั้งยศและบรรดาศักดิ์แก่ หัวหน้าสถานีการค้าวิโอซี (บางคน) แต่พระมหากษัตริย์มิได้ทรงเป็นผู้รับมรดกตกทอดในกรณีที่เขาเสียดชีวิต ซึ่งต่างจากการปฏิบัติต่อขุนนางต่างชาติส่วนใหญ่ที่ได้รับแต่งตั้งเพื่อรับใช้พระองค์อย่างแท้จริง กรณีของลูกจ้างบริษัทที่เป็นกรณีพิเศษ คือ นายแพทย์คาเนียล โบรเชอบูร์ด (Daniel Brochebourde) ซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสที่นับถือศาสนาคริสต์นิกาย โปรเตสแตนต์ หรือที่เรียกว่าพวกอูเกอโนต์ (Huguenot) ที่ทำงานให้บริษัทวิโอซีและทางบริษัทฯ ให้ราชสำนักสยามยืมตัวไปรับใช้ สมเด็จพระนารายณ์ด้านการแพทย์เมื่อ ค.ศ. 1672/พ.ศ. 2215 เขาได้กลายเป็นที่โปรดปรานของพระองค์และยังรับใช้ราชสำนักสยามต่อไปถึงสมัยพระเพทราชา ลูกหลานของเขาที่เกิดจากมารดาพื้นเมืองก็ทำงานให้ทั้งบริษัทฯ และราชสำนักอีกด้วย ตลอดชีวิตการทำงานในสยามคาเนียลรับใช้ และได้รับเงินเดือนและค่าตอบแทนจากทั้งบริษัทฯ และราชสำนัก เมื่อเขาเสียดชีวิตลงใน ค.ศ. 1697/พ.ศ. 2240 สมเด็จพระเพทราชาทรงอ้างสิทธิเหนือทรัพย์สินสมบัติของคาเนียล เพราะถือว่าสิ่งเหล่านี้ ได้มาด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์⁶⁷ ในกรณีนี้บริษัทฯ ไม่ได้มีปฏิกริยาอย่างใด ทั้งที่โดยปกติจะถือว่าตนเป็นผู้จัดการมรดกของลูกจ้างที่เสียดชีวิตในเอเชีย

หลังจากที่เข้ามาอยู่ในอาณาจักรสยามเป็นระยะเวลาานาน ลูกผสมของพ่อชาวยุโรปที่เป็นลูกจ้างหรือคนในบังคับของบริษัทวิโอซีกับแม่ที่เป็นชาวพื้นเมืองเพิ่มจำนวนขึ้นมากและส่วนหนึ่ง

⁶⁵ Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680*, II: *Expansion and Crisis* (New Haven, etc.: Yale University Press, 1993), p. 71.

⁶⁶ Van Vliet, 'Description of Siam', pp. 164-165. และ Abbé de Choisy, *Journal of a Voyage to Siam 1685-1686*, tr. Michael Smithies (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1993), p. 190. และ Heeck, *A Traveler in Siam*, p. 61.

⁶⁷ Dhiravat, 'Ayutthaya as a Cosmopolitan Society', pp. 35-6.

ได้กลายเป็นเด็กกำพร้า ใน ค.ศ. 1689/พ.ศ. 2232 หัวหน้าสถานีการค้าในอยุธยาขอคำแนะนำจากสำนักงานใหญ่ที่กรุงปัตตาเวียว่าต้องการนำเด็กกำพร้าเหล่านี้ไปปัตตาเวีย หรือจะสนับสนุนการตั้งโรงเรียนเด็กกำพร้าในอยุธยา⁶⁸ นี่แสดงให้เห็นว่าจำนวนและสภาพของเด็กเหล่านี้ได้กลายเป็นปัญหาที่ต้องการให้ปัตตาเวียเข้ามาแก้ไข นอกจากนี้ลูกผสมเหล่านี้ยังได้กลายเป็นประเด็นที่ต้องมีการเจรจาหรือเป็นบ่อเกิดของความขัดแย้งระหว่างบริษัท กับราชสำนักหลายครั้ง พลเมืองในอยุธยาไม่ว่าจะเป็นคนพื้นเมืองหรือลูกผสมนับว่าเป็นสมบัติของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นทั้งเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิต กฎหมายจาก ค.ศ. 1633/พ.ศ. 2176 และ ค.ศ. 1663/พ.ศ. 2206 ที่ตราโดยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมเด็จพระนารายณ์ตามลำดับได้ห้ามมิให้หญิงไทยและมอญอยู่กินกับชาวต่างชาติที่ไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ เช่น ยุโรป ชาว และมาเลย์ ราชสำนักคงจะมีความกังวลว่าการอยู่กินกับชาวต่างชาติต่างศาสนาและทายาทลูกผสมที่เกิดมาจะไม่เป็นผลดีต่อศาสนาพุทธและรัฐ และอาจมีผลกระทบต่อการเกณฑ์กำลังคนเพราะเกิดความไม่ชัดเจนว่าลูกผสมเหล่านี้อยู่ในบังคับของใคร⁶⁹ อย่างไรก็ตามเป็นที่ประจักษ์ว่ากฎหมายเหล่านี้ยากที่จะมีผลชัดเจนในทางปฏิบัติ เพราะอยุธยามีลักษณะความหลากหลายทางเชื้อชาติสูงด้วยเหตุที่เป็นทั้งเมืองท่าและศูนย์กลางการปกครองตั้งที่กล่าวแล้วแต่ต้น

กรณีทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับลูกผสมฮอลันดา-พื้นเมืองได้รับการปฏิบัติต่างๆ กันไปตามแต่กรณี ซึ่งก็เป็นการสะท้อนอีกเช่นกันว่าขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างบริษัท กับราชสำนักในขณะนั้น ทางกรไทยรู้ว่าวีโอซี (แต่อาจไม่ใช่พ่อของเด็ก) กังวลเรื่องลูกผสมเหล่านี้อย่างมากด้วยถือว่าเป็นคนในบังคับ จึงใช้เรื่องนี้มากกดดันบริษัท เพื่อให้ตอบสนองความต้องการของราชสำนักอยู่บางครั้ง ในเอเชียบริษัท มักจะพยายามพรางเด็กลูกผสมฮอลันดาไปจากแม่ชาวพื้นเมืองเมื่อพ่อของเด็กตายหรือย้ายกลับยุโรป วีโอซียินดีจะให้เด็กเหล่านี้ไปเติบโตในโรงเรียนเด็กกำพร้าที่ปัตตาเวียเสียยิ่งกว่าจะยอมให้เด็กเติบโตกับแม่ในสภาพแวดล้อมที่ถือว่าเป็นของพวกนอกศาสนาคริสต์

เมื่อใดก็ตามที่บริษัทวีโอซีโดยคำร้องขอของลูกจ้างที่เกี่ยวข้องต้องการนำภรรยาที่เป็นชาวพื้นเมืองหรือลูกผสมฮอลันดาและ/หรือลูกที่เกิดจากการสมรสกันอยู่นั้นออกจากราชอาณาจักรจะต้องขออนุญาตจากราชสำนักเป็นรายๆ ไป ถึงแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์จะเคยออกกฎหมายกีดกันไม่ให้ชาวต่างชาติอยู่กินกับหญิงพื้นเมืองดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ทั้งสองพระองค์อนุญาตให้บริษัท นำเด็กเลือกผสมออกนอกราชอาณาจักรได้โดยไม่มีปัญหานัก นอกจากนี้เมื่อมีการทำสนธิสัญญาไทย-ฮอลันดา ค.ศ. 1664/พ.ศ. 2207 บริษัทฯ ได้ถือโอกาส

⁶⁸ VOC 1456, Rapport Keijts, 14 Feb. 1689, fo. 2012^v.

⁶⁹ Dhiravat na Pombejra, 'VOC Employees and their Relationships with Mon and Siamese Women: A Case Study of Osoet Pegua', in *Other Pasts: Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia*, ed. Barbara Watson Andaya (Hawaii: Center for Southeast Asian Studies, 2000), 195-214, pp. 209-11.

กำหนดในสนธิสัญญาให้บริษัทฯ สามารถนำเด็กลูกผสมอายุต่ำกว่า 7 ปีออกจากสยามได้⁷⁰ แต่ไม่มีหลักฐานที่ยืนยันว่ากฎดังกล่าวได้รับการปฏิบัติตามมากนักน้อยแค่ไหน

กรณีที่ยุ่งยากเป็นพิเศษ คือ ความพยายามของบริษัทฯ ที่ต้องการนำลูกๆ ของเบเรเมียส ฟัน ฟลิต ออกจากสยาม เนื่องจากมารดาของเด็กเหล่านี้ คือ “ออสต” ซึ่งเป็นแม่ค้าชาวอมูญผู้ทรงอิทธิพลได้ใช้เครือข่ายของตนในราชสำนักกดดันไม่ให้วีโอซินำลูกของเธอออกไป จนกระทั่งเมื่อเธอเสียชีวิตจึงกระทำสำเร็จ⁷¹ ใน ค.ศ. 1690/พ.ศ. 2233 โมเสส โบรเชอบูร์ด (Moses Brochebourde) ลูกชายของนายแพทย์คาเนียล ต้องการลาออกจากบริษัทฯ หัวหน้าสถานีในขณะนั้นขู่ว่าจะส่งเขาไปปัตตาเวีย โมเสสจึงขอความช่วยเหลือจากออกญาพระคลัง ขุนนางไทยผู้นี้ได้อ้างต่อบริษัทฯ ว่าโมเสสนั้นเป็นข้าแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ไทย เพราะเขาเกิดแต่มารดาที่เป็นคนพื้นเมืองและได้ถวายตัวรับใช้พระเจ้าแผ่นดินแล้ว ในที่สุดวีโอซิกก็เห็นว่าไม่คุ้มที่จะมีข้อพิพาทกับราชสำนักด้วยเรื่องนี้⁷² อีกกรณีหนึ่งเกิดขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1706/พ.ศ. 2249 เมื่อบริษัทฯ ตัดสินใจปิดสถานีการค้าในอยุธยาชั่วคราวเพราะไม่สามารถตกลงกับราชสำนักได้ในหลายประเด็น นักบัญชีชื่อ แกริต เดอ ฮาส (Gerrit de Haas) ได้ร้องขออนุญาตนำภรรยาของเขาซึ่งเป็นลูกครึ่งฮอลันดา-อมูญและลูกๆ ออกจากปัตตาเวีย ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าเสือ (ครองราชย์ พ.ศ. 2246-2252/ค.ศ. 1703-1709) ไม่พระราชทานอนุญาตด้วยเหตุผลที่ว่าคนเหล่านี้เป็นข้าแผ่นดินของพระองค์ แต่อาจเป็นไปได้มากกว่าที่ทรงปฏิเสธเป็นเพราะพระองค์กำลังเคืองที่บริษัทฯ ปิดสถานี ในที่สุดแล้วใน ค.ศ. 1710/พ.ศ. 2253 บริษัทฯ จึงได้รับพระบรมราชานุญาตจากสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (ครองราชย์ พ.ศ. 2252-2276/ค.ศ. 1709-1733) ซึ่งนับเป็นสมัยที่วีโอซิกมีความสัมพันธ์ที่ราบรื่นกับราชสำนักไทยให้นำครอบครัวของแกริต เดอ ฮาสไปปัตตาเวีย⁷³

ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทฯ กับราชสำนักไทยกลับมามีปัญหาอย่างมากในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ครองราชย์ พ.ศ. 2276-2301/ค.ศ. 1733-1758) ราวเจานจนถึงขั้นที่มีการปิดสถานีการค้าในอีกวาระหนึ่งใน ค.ศ. 1740-1741/พ.ศ. 2283-2284 พวกฮอลันดาซึ่งเผชิญกับปัญหาเพิ่มเติมอีกสองประการ อย่างแรกคือทหารในบังคับของบริษัทฯ เมาะเหล่าและทะเลาะวิวาทกับชาวสยามซึ่งมีพระสงฆ์ร่วมอยู่ด้วยจนทำให้เกิดการบาดเจ็บและเสียชีวิต ทางบริษัทฯ ยืนยันสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของตนและปฏิเสธที่จะส่งผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการวิวาทให้ออกญาพระคลัง จึงถูกบังคับให้จ่ายค่าชดเชยต่อผู้เสียหาย⁷⁴ แต่ปัญหาอย่างที่สองดูเหมือนจะหนักหนายิ่งกว่า ในช่วงเวลาที่

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Dhiravat, 'VOC Employees', pp. 206-207.

⁷² Dhiravat, 'Daniel Brochebourde and his Descendants', pp. 35.

⁷³ Dhiravat, 'VOC participation in Siamese Society', pp. 54-56.

⁷⁴ VOC 2534, Dagregister Willem de Ghij, 29 Jan. 1741, fo. 227; 10 Feb. 1741, fos. 251-3; 11 Feb. 1741, fo. 258.

บริษัทฯ กำลังจะถอนตัวออกจากสยาม ฟลอริส ฟัน เอสเซิน (Floris van Essen) ผู้ดูแลโรงเก็บสินค้าของบริษัทฯ ถูกจับได้ว่าพยายามลักลอบนำลูกของเขาที่เกิดจากแม่ชาวพื้นเมืองออกไปโดยอาศัยเรือของบริษัทฯ ซึ่งเขาคงกระทำด้วยความตระหนักว่าในภาวะเช่นนี้จะไม่สามารถขออนุญาตนำลูกออกไปได้อย่างเป็นทางการ ราชสำนักสยามเรียกร้องให้หัวหน้าสถานีลงโทษฟัน เอสเซิน หรือมิฉะนั้นจะจับเขาไปตัดศีรษะโดยไม่สนใจสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาวฮอลันดา คณะที่ปรึกษาของสถานีการค้าต้องยอมให้กับการกักขังเช่นนี้และให้โบยฟัน เอสเซิน ต่อหน้าขุนนางไทยแต่โดยไม่มีชาวยุโรปอยู่ด้วยเพื่อไม่ให้เขารู้สึกเสื่อมเสียเกียรติไปมากกว่านี้ ฟัน เอสเซินยังถูกตัดเงินเดือนและส่งตัวกลับปัตตาเวียในทันทีโดยไม่มีลูก⁷⁵

ใน ค.ศ. 1756/พ.ศ. 2299 หัวหน้าสถานีการค้าของวีไอซีในอยุธยา นิโคลาส บัง (Nicolaas Bang) รายงานต่อบริษัทว่า เขาได้มีเหตุทะเลาะกับกัปตันของเรือฮอลันดา “เอลสเวทท์” (Elswood) เนื่องจากฝ่ายหลังปฏิเสธที่จะขนข้าวที่ทางสถานีจะส่งไปยังกรุงปัตตาเวียเพิ่มขึ้นในเรื่องของคนกัปตันคนดังกล่าวถึงขนาดข่มขู่หัวหน้าสถานีด้วยปืน บังเชื่อว่าปฏิกริยาที่รุนแรงของกัปตันเป็นผลมาจากการยุยงของ “ชนเสรี” (free burgher) นามว่า บูเซต (Bouset) ซึ่งเคยมีความขัดแย้งกับหัวหน้าสถานีมาก่อนหน้านี้

การพิพาทระหว่างนิโคลาส บัง และบูเซต มีจุดเริ่มต้นมาจากเรื่องเล็กๆ หลังจากที่เรือเอลสเวทท์มาถึง บูเซตไปร้องทุกข์กับบังว่าเขาถูกทำร้ายโดยสุนัขสามตัวของนักบัญชีประจำสถานีการค้าที่ชื่อ เคลมัน (Kleeman) บังจึงสั่งให้มีการสอบสวนและพบว่าสุนัขทั้งสามไม่ได้ทำร้ายบูเซต หากแต่เป็นสุนัขของเขาตัวหนึ่ง โดยหลังจากนั้นบูเซตได้กลับไปที่บ้านของนักบัญชีซึ่งเจ้าตัวไม่อยู่ และมีแต่ภรรยาของเขาที่คนรับใช้สตรีเท่านั้น บูเซตพินิจและประศุบ้านของคู่กรณีด้วยมีดพร้าด้ามใหญ่ในขณะที่พยายามจะบุกเข้าไปในบ้าน คนรับใช้ของเขาตามมาสมทบด้วยปืนซึ่งเขาใช้ยิงสุนัขของนักบัญชีถึงสามครั้งจนสุนัขตัวหนึ่งได้รับบาดเจ็บ เมื่อได้ฟังความดังนี้ หัวหน้าสถานีจึงเรียกบูเซตมาตักเตือนเพราะพฤติกรรมรุนแรงเช่นนี้จะส่งผลเสียต่อภาพพจน์ของชาวฮอลันดาในสายตาชาวพื้นเมือง บังคิดว่านี่คือเหตุที่บูเซตเริ่มจ้องเกลียดชังเขาจนถึงขนาดที่พยายามขัดขวางที่เขาจะส่งข้าวไปปัตตาเวียกับเรือเอลสเวทท์⁷⁶

เรื่องราวของนายบูเซตเจ้าปัญหาไม่ได้จบลงเพียงเท่านี้ ใน ค.ศ. 1757-1758/พ.ศ. 2300-2301 พฤติกรรมเชิงลบของเขาถูกกล่าวถึงในรายงานของบริษัทฯ อีกครั้งหนึ่ง เมื่อเขาจะไปยิง “ชนเสรี” คุนราด ฟัน เอสเซิน (Coenraad van Essen) เพราะฝ่ายหลังลอบคบชู้กับภรรยาของเขาระหว่างที่บูเซตเดินทางไปค้าขายที่ปัตตาเวีย ฟัน เอสเซินเองก็แต่งงานแล้วและเป็นพ่อค้าเอกชนที่มีประวัติตามที่หัวหน้าสถานีเคยร้องเรียนว่าเบียดเบียนการค้าของบริษัทวีไอซี หลังจากนั้นก็เกิดเหตุตามมา

⁷⁵ Ibid., 11 Feb. 1741, fos. 253-7.

⁷⁶ VOC 2883, 15 January 1756, pp. 14-15.

อีกเมื่อบูเซตที่กำลังเมาใช้มีดแทงหญิงชราที่เขาฝากให้ดูแลภรรยาในฐานะที่บกร่องปล่อยให้เธอคบ
ผู้ใด แม้จะมีพยานรู้เห็นหลายคนแต่บูเซตก็ปฏิเสธว่าตนไม่ได้ทำ ออกญาพระคลังซึ่งมีหน้าที่ดูแล
กิจการชาวต่างชาติในอยุธยาส่งเรื่องถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งพระองค์โปรดให้ลงโทษบู
เซตด้วยการไล่ตรวนและโบย ถึงจุดนี้หัวหน้าสถานีนิโคลาส บัง ต้องเข้ามาแทรกแซงเพื่อปกป้องบู
เซต เขายืนยันว่าไม่มีชาวยุโรปคนไหนถูกโบยโดยการสขยามมาก่อน (ซึ่งไม่เป็นความจริง หรือ
อาจจะจริงในสมัยความรับผิดชอบของบัง) และว่าการ โบายบูเซตจะถือเป็นการทู่เกียรติคือชาว
ยุโรปทั้งปวงในอยุธยา แต่ขณะเดียวกันบังก็ดำเนินการแก้ไขสถานการณ์ผ่านช่องทางอื่นด้วย
กล่าวคือเขาสัญญาจะมอบของและเงินให้แก่ออกญาพระคลังและขุนนางบางคนเพื่อแลกกับการ
ปล่อยตัวบูเซต ซึ่งเป็นวิธีที่เขาเชื่อมั่นว่าจะใช้ได้เสมอในสยาม ในที่สุดบูเซตก็ยอมตระหนักรู้ว่าเขา
ควรจะยอมรับผิดโดยอ้างความเมา จากนั้นเขาได้รับการปล่อยตัวโดยจ่ายเงิน 50-60 ไรซ์ดาลเดอร์
(Rijksdaalders) ให้กับทางการสยาม

อย่างไรก็ตาม บูเซตยังสร้างความปวดหัวให้กับบังต่อไป เมื่อเขาได้รับใบอนุญาตให้
เดินทางไปยังปัตตาเวียแล้วนั้น เขาได้พาตัวภรรยาของเขาลงเรือไปด้วย หัวหน้าสถานีการค้า
พยายามสั่งให้คนของบริษัทฯ สกัดจับพวกเขาที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาแต่ก็ไม่ทันการณ์ แม้ว่าไม่มี
ข้อมูลที่ชัดเจนว่าภรรยาของบูเซตเป็นใคร แต่จากปฏิกิริยาของบริษัทฯ และราชสำนักสยามที่
ตามมาอาจอนุมานได้ว่า ภรรยาของบูเซตต้องเป็นลูกผสมฮอลันดา-พื้นเมือง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทำ
ให้ราชสำนักสยามโกรธเคืองอย่างยิ่งและทำการจับกุมตัวมารดาและน้องชายที่มีมากกว่าหนึ่งคน
ของนางบูเซตไปคุมขัง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงเรียกร้องว่าบริษัทฯ จะต้องส่งตัวภรรยา
ของบูเซตกลับมาทางการไทยถึงจะยอมปล่อยตัวน้องชายของนาง การที่หัวหน้าสถานีการค้า
พยายามอย่างมากที่จะให้ราชสำนักปล่อยตัวเด็กชายเหล่านี้ก็เพราะเขาไม่ต้องการให้ “เด็กชาว
ยุโรป” ที่บริสุทธิเหล่านี้ต้องทนทุกข์ทรมาน บังจึงวอนให้รัฐบาลที่ปัตตาเวียทำตามคำเรียกร้องของ
ราชสำนักสยามเพื่อเห็นแก่เด็กๆ แต่การที่เขาไม่พุดถึงมารดาของเด็กเลยคงเป็นเพราะว่าเธอเป็นชาว
พื้นเมืองที่ไม่อยู่ในความรับผิดชอบโดยตรงของเขา⁷⁷

8. สรุป: หมู่บ้านฮอลันดาตามกฎหมายและระเบียบสังคมอยุธยา

การศึกษาสถานะของชาวต่างชาติในกฎหมายและระเบียบสังคมไทยสมัยอยุธยาผ่าน
เอกสารฮอลันดาทำให้ได้ภาพของพัฒนาการในระยะยาวที่มีทั้งความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลง
อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งที่แสดงให้เห็นกรอบความคิดในการดำเนินชีวิตประจำวันที่ต้องคำนึงถึงการ

⁷⁷ VOC 2934, 25 January 1758, pp. 20-24.

ปฏิบัติตามกฎหมายของชาวฮอลันดาและคนในบังคับ ตลอดจนการบริหารความสัมพันธ์กับรัฐเจ้าบ้าน ความสัมพันธ์กับชุมชนพื้นเมือง และความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติอื่นในอาณาจักรสยาม

สนธิสัญญาระหว่างบริษัทวีไอซีและราชสำนักอยุธยาทุกฉบับมีเป้าหมายสำคัญประการหนึ่ง คือ การอ้างสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับของบริษัทฯ ที่อยู่ในสยาม ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่ขัดแย้งกับข้อสรุปของมานพ ดาวรัตน์สกุลที่ยกมาในตอนต้นของบทความที่ว่า ชาวต่างชาติทั้งหมดต้องอยู่ใต้เขตอำนาจกฎหมายไทย อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะได้รับการยกเว้นจากเขตอำนาจกฎหมายไทยตามสนธิสัญญาดังกล่าว ในทางปฏิบัติบริษัทฯ ต้องดักเตือนคนของตนให้ดำเนินชีวิตในอยุธยาด้วยความระมัดระวังยิ่งมิให้ไปทำการใดที่อาจเป็นประเด็นทางกฎหมายหรือขัดต่อระเบียบสังคมพื้นเมืองได้ จากกรณีศึกษาที่รวบรวมมาจะเห็นได้ว่าการที่ราชสำนักอยุธยาจะหยิบยกเหตุและความที่เกี่ยวข้องด้วยกฎหมายมาเป็นประเด็นหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับสถานะความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่ายในขณะนั้น คนในบังคับบริษัทวีไอซีและนิคมฮอลันดาถูกราชสำนักไทยใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองกับบริษัทฯ ดังนั้นในบริบทนี้การดำเนินการทางกฎหมายและการรักษาระเบียบสังคมจึงไม่อาจแยกได้จากการเมือง การที่ฮอลันดาเป็นฝ่ายเสียเปรียบในทางปฏิบัติอยู่หลายครั้งนั้นเป็นข้อพิสูจน์ว่าชาวยุโรปในเอเชียก่อนสมัยอาณานิคมยังไม่มีอำนาจเหนือผู้ปกครองพื้นเมืองอย่างแท้จริง

การศึกษานี้ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า ลูกจ้างบริษัทวีไอซีไม่ใช่เพียงพ่อค้า นักการทูต และข้าราชการตามที่บูรณเมลไฮส์นิยามไว้เท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็น “นาย” ที่มีความรับผิดชอบในการดูแลประชาชนส่วนหนึ่งของอยุธยา รัฐไทยสมัยอยุธยารับมือกับการมีประชากรหลากหลายชนชาติด้วยความเป็นพหุนิยมทางกฎหมาย ซึ่งสภาพดังกล่าวเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติบางกลุ่มกลายเป็นนักปกครองและจัดระเบียบสังคมของทั้งคนชนชาติเดียวกันและชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในนิคมของชาวต่างชาติอื่นๆ ตามที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งเป็นการทำให้นักปกครองต่างชาติเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองของรัฐอยุธยา

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ไม่ตีพิมพ์

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเฮก เนเธอร์แลนด์
จดหมายเหตุบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ค.ศ. 1602-1795 (อักษรย่อ VOC)
รหัสชุด 1.04.02
1118, 1119, 1440, 1456, 1458, 1596, 1841, 1945,
2193, 2239, 2286, 2534, 2883, 2934, 3089

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์

- Caron, François, and Schouten, Joost. A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan and Siam. Translated by Roger Manley and edited by C. R. Boxer. London: Argonaut Press, 1935.
- Choisy, François-Timoléon (Abbé) de. Journal of a Voyage to Siam, 1685-1686. Translated by Michael Smithies. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1993.
- Gervaise, Nicholas. The Natural and Political History of the Kingdom of Siam. Translated and edited by John Villiers. Bangkok: White Lotus, 1998.
- Heeck, Gijsbert. A Traveler in Siam in the Year 1655: Extracts from the Journal of Gijsbert Heeck Translated and introduced by Barend Jan Terwiel. Chiang Mai: Silkworm Books, 2008.
- Reinach, L. de. Recueil des traités conclus par la France en Extrême-Orient, I: 1684-1902. Paris: Leroux, 1902.
- Van Vliet, Jeremias. Van Vliet's Siam. Edited by Chris Baker, et al. Chiang Mai: Silkworm Books, 2005.

เอกสารชั้นรอง

- มานพ ถาวรวิวัฒน์สกุล. “กฎหมายเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสมัยอยุธยา.” วารสารรวมบทความประวัติศาสตร์ 21 (2542): 96-112.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ความขมขื่นของอดีต/The Wilderness of the Past. กรุงเทพฯ: (ม.ป.พ.), 2537.

- Andaya, Barbara Watson, ed. Other Pasts: Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia. Hawaii: Center for Southeast Asian Studies, 2000.
- Brummelhuis, Han ten. Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between The Netherlands and Thailand. Lochem-Gent: De Tijdstroom, 1987.
- Brummelhuis, Han ten, and Kleinen, John. A Dutch Picnic in Ayutthaya, 1636. Amsterdam: University of Amsterdam, 1984.
- Chutintaranond, Sunait, and Baker, Chris, eds. Recalling the Pasts: Autonomous History in Southeast Asia. Chiang Mai: Silkworm Books, 2002.
- Cryusse, Dirk van der. Siam and the West, 1500-1700. Translated by Michael Smithies. Chiang Mai: Silkworm Books, 2002.
- Gaastra, Femme. The Dutch East India Company: Expansion and Decline. Leiden: Walburg Pers, 2003.
- Knaap, Gerrit, and Teitler, Ger, eds. De Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen oorlog en diplomatie. Leiden: KITLV, 2002.
- Kraan, Alfons van der. 'On Company Business: The Rijckloff van Goens Mission to Siam, 1650'. Itinerario 22/2 (1998): 42-84.
- Lingat, Robert. 'La condition des étrangers au Siam au XVIIe siècle.' In John Gilissen, ed., Recueils de la Société Jean Bodin, Vol. 9, L'étranger, 255-66. Bruxelles: Editions de la librairie encyclopédique, 1958.
- Pombejra, Dhiravat na. 'Towards a History of Seventeenth-Century Phuket.' In Sunait Chutintaranond and Chris Baker, eds., Recalling the Pasts: Autonomous History in Southeast Asia, 89-126. Chiang Mai: Silkworm Books, 2002.
- _____. 'VOC Employees and their Relationships with Mon and Siamese Women: A Case Study of Osoet Pegua.' In Barbara Watson Andaya, ed., Other Pasts: Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia, 195-214. Hawaii: Center for Southeast Asian Studies, 2000.
- _____. 'The Last Year of King Thaisa's Reign: Data Concerning Politics and Society from the Dutch East India Company's Siam Factory *Dagregister* for 1732.' ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. ความขบถย้อนของอดีต/The Wilderness of the Past, 125-45. กรุงเทพฯ: (ม.ป.พ.), 2537.
- _____. Court, Company, and Campong: Essays on the VOC Presence in Ayutthaya. Ayutthaya: Ayutthaya Historical Study Centre, 1992.